

О Б З О Р Ъ

УКРАИНСКОЙ СЛОВЕСНОСТИ.

I.

КЛІМЕНТІЙ⁽¹⁾.

Народы, созидающіе свою литературу по чужимъ образцамъ, начинаютъ ее или тяжелою прозою, или стихотворствомъ безъ поэзіи. Истинная поэзія только тогда проявляется въ письменномъ словѣ, когда оно перестанетъ быть отголоскомъ чужой литературы и заговорить въ духѣ собственного народа.

Старинныя украинскія училища, сколько ихъ ни размножилось въ подражаніе Кіево-Братской школѣ, не дали обществу ни одного поэта. Причиною тому было пренебреженіе основателей этихъ училищъ къ языку, которымъ говорила наиболѣшая, если не вся, масса населенія украинскаго. Ни Ісаія Купинскій, ни Петръ Могила не могли, по своему собственному воспитанію, постигнуть, что основаній краснорѣчія надоѣно искать въ языкѣ народа, который они желали просвѣтить, и въ его изустной поэзіи. Всѣ современные имъ и послѣдовавшіе за ними ученые Українцы старались не о томъ, чтобы народный языкъ возвысить до выраженія высокихъ понятій о Богѣ и человѣкѣ, заключенныхъ въ Біблії, а о томъ, чтобы церковно-славянскій языкъ Бібліи, усвоенный церковною іерархіею, вселить въ народъ, посредствомъ богослуженія, проповѣдіи.

(1) Цслѣдованіе о Кліментії, украинскомъ стихотворцѣ временъ гетьмана Мазепы, было напечатано въ 5-мъ томѣ *Русской Бесѣды* 1839 года. Здѣсь оно предлагается съ значительными дополненіями, какъ начало обширнаго критико-историческаго изслѣдованія, предназначеннаго для *Основы*.

ди и наконецъ школьной науки. А такъ какъ основатели украинскихъ училищъ воспитывались или въ польскихъ школахъ, или посредствомъ польскихъ книгъ, то въ учебный языкъ свой подмѣшали они польскихъ словъ и оборотовъ. Образцами стихотворства сдѣлались для нихъ силлабическая вирища польскихъ поэтовъ, столь убогія въ сравненіи съ гармоническими народными пѣснями украинскими. И такимъ образомъ, повернувъ своихъ питомцевъ спиной къ народу и его рѣчи, а лицомъ къ толу, что написано на чуждыхъ украинскому слуху языкахъ, учили ихъ сколастики всякой книжной премудрости, выдѣливали изъ нихъ свое подобіе, распространяли его по всей Украинѣ во множествѣ болѣе или менѣе крѣпкоголовыхъ образцовъ, но не произвели ни одного поэта. Поззія чуждалась школъ и жила, мимо ихъ въдома, въ неграмотномъ народѣ. Самая поэтическая личность, пройдя чрезъ умственную щытку, которой подвергался въ тогдашихъ школахъ человѣкъ, теряла способность выражаться поэтическою рѣчью и, возвращаясь въ народъ, дѣмалась ему чуждою. Печальный прииѣръ такого пересозданія видимъ мы даже въ позднѣйшее время на Сковородѣ, который, воспитавшись на иныхъ началахъ, могъ бы быть великимъ двигателемъ духовнаго развитія Украинскаго народа. Но Сковорода не былъ, Сковорода не могъ быть единственою жертвою тупой школьной науки старого времени. По милости ея, много свѣтлыхъ именъ исчезло для насъ безъ слѣда, много высокихъ поэтическихъ талантовъ погребено въ рукописныхъ и печатныхъ фоліантахъ сколастической бесплодной работы. Предшествовавшія намъ поколѣнія Украинцевъ равнодушно истребляли эти фоліанты на домашнія потребы, или разбрасывали, какъ негодный хламъ, по амбарамъ и чердакамъ. Въ просвѣщенномъ негодованіи, мы называемъ ихъ варварами, которые не умѣли дорожить былою жизнью и дѣятельностью предковъ; но когда глубже вынѣмъ въ это по-видимому возмутительное явленіе, то увидимъ въ немъ безмолвный приговоръ, произносимый временемъ надъ заблужденіями человѣческими. Будь эти фоліанты писаны такъ, чтобы отъ нихъ трепетало живое сердце, — не охладѣли бы дѣти къ тому, чѣмъ дорожили отцы, и цѣпляли бы внуки наслѣдіе послѣ дѣдовъ. Будь эти фоліанты — слово жизни, а не мудреное хитросплетеніе рѣчи, убивающее всякое свободное любопытство, — они бы сдѣлались источникомъ свѣта для грамотныхъ людей, и тогда, послѣ просвѣщенныхъ родителей, не были бы равнодушны къ ихъ премудрости наслѣдники ихъ книгъ. Намъ не жаль истребленія цѣлыхъ рукописныхъ библиотекъ, накопленныхъ кievскими академистами, черниговскими и другими семинаристами; намъ жаль, что столько ум-

ственныхъ силъ и столько времени потрачено на труды, недостойные вниманія потомства и чужды потребностямъ его жизни. Конечно, изъ нашихъ старинныхъ школъ распространілись въ высшемъ сословіи кой-какія философскія понятія и научные факты, — распространілись и вошли въ капиталъ современного просвѣщенія Россіи, выѣстъ съ тѣмъ, что привлечено въ нее изъ Западной Евроши черезъ Петербургъ; но по предмету словесности, составляющей душу всякаго просвѣщенія, эти школы сдѣлали, можетъ быть, больше вреда, нежели пользы. Они подавляли живое слово народа и врожденный народу даръ поэтическаго творчества, давая своимъ воспитанникамъ ложный взглядъ на высокое и низкое въ содержаніи и формѣ поэтическихъ произведеній. Это можно видѣть на всѣхъ доселѣ напечатанныхъ холастическихъ виршахъ, начиная отъ панегириковъ Коцашевичу-Сагайдачному и Петру Могилѣ, — этихъ безцвѣтныхъ и безобразныхъ словоизвитій, въ которыхъ не замѣтно и отдаленного родства съ современными имъ произведеніями народной музы, дышащихъ вѣчною свѣжестью поэтическихъ красокъ и преисполненныхъ самой оригиналльной и живой образности. Позднѣйшая стихотворная сочиненія архимандритовъ и архіереевъ, законодательствовавшихъ въ свое время литературнымъ вкусомъ съ каѳедръ Кіевской академіи, не исключая и вирш самаго талантливаго изъ нихъ, Георгія Конискаго, такъ же мертвены въ реторическомъ своемъ убранствѣ, какъ и хвалебные гимны могилійскихъ семинаристовъ. Они до того удалены отъ народнаго языка и интересовъ насущной жизни народа, что не заслуживаютъ названія даже первыхъ опытовъ украинской словесности. Ихъ ожидаетъ судьба, постигшая средневѣковую латынь въ стихахъ и прозѣ, — равнодушное и полное забвеніе.

Что-то похожее на попытку вывести поэзію изъ-подъ академическихъ сводовъ на открытый просторъ, въ живой народъ, представляетъ пока-мѣсть одинъ Климентій Зъновієвъ сынъ, іеромонахъ временъ Мазепы, въ своей рукописи, открытой, покойныи А. В. Шишакцімъ-Илліи ченъ, украинскимъ стихотворцемъ нашего времени. Климентій, какъ видно, не доучился современной премудрости до конца: въ стихахъ своихъ онъ извиваяется передъ «благоразумными» читателями, и «особливо передъ виршописами» въ томъ, что не въ каждомъ стихѣ соблюда равное количество «силлябъ» и разорвалъ кое-гдѣ цезуру, а въ другомъ мѣстѣ сознается, что мало смыслить въ промолѣ, а партесовъ совсѣмъ не знать. Не былъ онъ однімъ изъ тѣхъ счастливцевъ, которымъ, по выпускѣ изъ школы, все пдетъ какъ по маслу, которые дивятъ общество своими образованными способностями и становятся его авторитетами и куми-

рама. Онъ пишеть, что претерпѣвалъ много скорбей, не имѣль постояннаго спокойнаго жилища, писалъ свою книгу въ разныхъ мѣстахъ, и писалъ единственно для утolenія своей печали, «будучи въ гоненіи». Всѣ эти данные объясняютъ, какъ содержаніе стихотвореній его, такъ и вѣкото-рое сближеніе въ нихъ автора съ народомъ, на перекоръ схоластикѣ. Въ рукописи его, состоящей изъ 321-й четверушки обыкновенной писчей бумаги, не достаетъ трехъ листковъ въ началѣ, многихъ листковъ въ срединѣ и, Богъ знаетъ сколькихъ въ концѣ. Писана она красивыемъ, для своего времени, почеркомъ, близкимъ къ полууставу и греческому начертанію буквъ, со словотплами и сокращеніями. Начинается она философическими разсужденіями о правдѣ, о болѣзняхъ, о вѣтрѣ, объ огнѣ, о Божіемъ долготерпѣніи, объ именахъ Божіихъ, о смерти, и т. п. Въ стихотвореніяхъ на эти темы, авторъ платить безусловную дань своему воспитанію и времени. Очевидно, они писаны для чтенія въ кругу монастырскомъ. Но іеромонахъ Климентій много странствовалъ по свѣту, видаль всякие виды, и сталкивался со всякаго рода людьми. Не переставая быть философомъ-догматикомъ, онъ вводить въ свои вирши вѣкото-рыя подробности изъ явленій повседневности и часто судить судомъ толпы, средп которой онъ вращался. Строгихъ убѣждений у него вѣть. Понятія о добрѣ и злѣ у него относительныя. Иногда онъ бываетъ не въ мѣру строгъ, иногда не въ мѣру снисходителенъ въ своихъ сужденіяхъ, смотря по тому, подъ какими вліяніями писалъ, и часто самъ себѣ противорѣчить, оправдывая то, что прежде порицалъ. Вообще, онъ—поклонникъ высшаго, господствующаго сословія, противъ которого не смѣеть сдѣлать, въ стихахъ своихъ, никакого прямаго замѣчанія; если же говорить объ общемъ порокѣ всѣхъ сословій, то или умалячиваетъ о высшемъ, или даже выгораживаетъ его и извиняетъ въ немъ то, что въ другихъ осуждается немилосердно. Этимъ объясняется тогдашнее положеніе странствующаго монаха: всякий протестъ его противъ злоупотребленій гетмана и пановъ украинскихъ грозилъ ему серьезною опасностью. Властвовалъ тогда въ Украинѣ не унь, властвовали сила и богатство. Исторія описывала тогда дѣянія правителей и полководцевъ; поэзія восхвалила ихъ доблести, или услаждала слухъ сильныхъ міра сего пріятными для нихъ вымыслами; сатира осмѣливалась касаться только людей безответственныхъ. Поэтому-то мы находимъ въ книгѣ іеромонаха Климентія слѣдующую сатиру на простолюдиновъ, въ которой онъ неумышленно выставилъ злоупотребленія землевладѣльцевъ, оправдывая ихъ насилия.

О идущих на свободы людехъ (¹).

Хто кольвекъ собѣ Ѵщеть на житло слободы:
 мало вхodать змежъ такиxъ великоп бѣды.
 Но готовые хаты идучи покидаютъ:
 а прышедши на свободу готовыхъ немають.
 А що нашгоршай часомъ худобы забыраютъ:
 и тылко що зъ душами живыхъ оставляють.
 Уже жъ тогдѣ где захочетъ то скочить хочъ къ лѣсу:
 и гольй уже паветь хочъ къ самому бѣсу.
 Пожиточна ему судылась слобода:
 довольша пустына и ліка и вода.
 На що любо зволится (:) хочъ утопитися:
 а ежели захочетъ (,) волно и вдавитися.
 Отожъ мѣшъ за свое теперь дурный мужыче:
 а бывший на своего пана бунтовніче.
 Не хотѣлесь панови послуженство отдавать:
 и въ цѣlosti эль всѣмъ свопимъ въ єщомъ мѣсцу пробуватъ.
 Гинь же теперь за свое злое непокорство:
 и за упрамную твою гордость и упорство.
 I добре ты чинять, ѩо прочанъ обдыраютъ:
 Богъ ихъ простить, за тое згола грѣхъ не мають.
 I не тылко потреба бѣ такиxъ обдырати:
 але и з самими душами разлучати.
 Поневважъ не хотѣвъ пудь кимъ бувъ чинить повинность
 обдери и хочъ заби за тую уччиность.
 Богъ за бунтовніка якъ мовятъ неповѣситъ:
 але и нагородою еще потѣшитъ.
 Кгдышъ учинивъ своему пану пакость многу:
 нетылко пану и самому Богу.
 Якъ си мѣвъ то мѣвъ треба било бѣ претерпѣти:
 а за терпениe спасеніе могъ бы мѣти.
 Зачимъ вы панови такихъ не важдтесь щадити:
 втѣкаючихъ прочь самыхъ дерѣть, бѣть и берѣть дѣлъ.
 I отніодъ милостъ таинъ не показуйте:
 але совершеню такъ таковыми справуйте.

Это стихотвореніе даетъ самое грустное понятіе о состояніи тогдашняго населенія нашей Украины. Въ числѣ пановъ разумѣются и козаки-землевладельцы, ибо козакъ былъ тогда не простой человѣкъ, какъ это свидѣтельствуетъ и Климентій, противопоставляя вездѣ козакамъ и-ко-заковъ-поселянъ, какъ *простыхъ людей*. Выѣсто закона, господствовали обычаи, установленные правомъ сильного. Возмутившійся противъ землевладельца вольный подсостѣдокъ считался *бунтовникомъ*. У него от-

(¹) Сохранию, по возможности, правописаніе подпиника.

бирали всю худобу и выпускали голаго, только съ душою. Но, видно, хорошо было жить у пановъ въ подсосѣдкаѣ, если человѣкъ бросаешь все и уходишь на пустыя земли, на слободу (¹)! Эти такъ называемые вольные переходы, какъ видимъ, сопровождались, со стороны оставляемыхъ пановъ, грабежомъ, побоями и даже отщиптѣемъ дѣтей у родителей. И тѣмъ безнадежнѣе было положеніе чернорабочаго, неграмотнаго народа, что у грамотѣевъ не было къ нимъ никакого состраданія. Грамотѣи были не шутыувѣрены, что паны созданы для того, чтобы пановать, а мужикъ — для того, чтобы терпѣть. Посмотрите, какую перспективу показываетъ стихотворецъ угнетенному подсосѣдку панскому: «Какъ ты ни живъ, а все живъ; надо было до конца претерпѣть, а за то могъ бы ты получить спасеніе.» Утѣшительная будущность, нечего сказать! Но, еслибы несчастный и рѣшился, ради спасенія души, терпѣть безропотно притѣсненія со стороны землевладѣльца, то тотъ же самый философъ осудилъ бы его на вѣчныя мученія за множество другихъ поступковъ, которые онъ, въ своихъ стихахъ, объявляетъ страшными грѣхами. Поэтому хорошо дѣлали неграмотные поселяне, не слушаясь его советовъ. Хорошо дѣлали и всѣ, кто оставлялъ безъ вниманія философію, высаживаемую въ бурсахъ. Она была чужда народнаго смысла и годилась только для тѣхъ, кто ее проповѣдавъ. Но могъ ли сдѣлаться народнымъ поэтомъ человѣкъ съ такими дикими понятіями о добрѣ и злѣ, какъ авторъ философскихъ виршъ, и что удивительного, если творенія подобныхъ ему мудрецовъ не произвели на народъ никакого впечатлѣнія? Народная поэзія никогда не оправдывавъ беззаконія, никогда не льстить низкимъ страстямъ сильнаго, никогда не

(¹) Тепловъ, въ своей запискѣ о внутреннемъ состояніи украинскаго населения при Разумовскомъ (Записки о Южной Руси, т. II), приписываетъ охоту подсосѣдковъ къ перемѣнѣ мѣста врожденной любви ихъ къ праздности. По духу вѣка, онъ не могъ входить симпатично въ положеніе подсосѣдка, во говоря о грабежахъ со стороны пановъ и о томъ, что «сильные кредитаторы въ націи помѣщики, заманившіи единажды на свою землю мужика, много и пынхъ способовъ пытютъ не выпустить его переселиться къ другому», самъ указываетъ, къ чему были способны паны, относительно своихъ подсосѣдковъ, если только жажда въ стяженію подстрекала ихъ на принужденіе мужика къ работѣ. Естественно, человѣкъ, сознавая себя не исключимъ рабомъ другого человѣка, пользовался всѣми возможными средствами уйти отъ порабощенія. Тепловъ говоритъ, что мужики «по большей части не заводятъ у себя никакого домоводства, дабы удобище было съ мѣста на мѣсто подпачтаться.» Этотъ фактъ свидѣтельствуетъ также противъ тогдашнихъ правовъ. Вольные хлѣбопашцы, которымъ открыть путь на всѣ четыре стороны, не живутъ цыганской жизнью и гишаются сю.

ругается надъ несчастіями и страданіями. Народная музя полна разума и милосердія, и только тотъ способенъ увлекать словомъ своимъ народъ, въ полномъ его составѣ, кто совмѣстить въ себѣ эти два нераздѣльныя условія. Українскія бурсы никогда не были разсадниками ни истиннаго разума, ни истиннаго милосердія, взаимно другъ оть друга зависящихъ, и потому не могли произвести ни одного поэта. Еслибы Кліментій усвоилъ себѣ всѣ преимущества тогдашняго воспитанія, онъ не былъ бы поэтомъ и на столько, на сколько является въ своей книгѣ: онъ не пошелъ бы дальше обычныхъ въ тогдашнее время сочиненій. Еслибы онъ угнѣздался спокойно на одномъ мѣстѣ и повелъ свою дѣла не хуже про-чихъ, — онъ бы «не умствовалъ лукаво» о томъ, что не относится къ нему непосредственно, и не сохранилъ бы для нась, вовсе безъ умысла, многихъ чертъ несчастной старины нашей. Онъ написалъ бы, а, можетъ быть, и напечаталъ бы, такія книги, изъ которыхъ потомокъ ровно ничего не вычитаетъ насущнаго, объ которыхъ притупится самое острое вниманіе и которые способны внушить отвращеніе къ умственной работѣ самому настойчивому труженику. Его сочиненія сдѣлались бы достояніемъ тѣхъ, которые грызутъ и перегрызають, точно крысы, книгу за книгою и, переставъ быть людьми, сами дѣлаются ходячими книгами.

Кліментію, Зѣновіеву сыну, кто бы онъ ни былъ, много помогла въ его сочиненіи неровность его характера, которая, какъ видно изъ разныхъ мѣстъ его рукописи, помѣщала ему испить до дна чашу современной семинарской науки и, по всей вѣроятности, выбросила его рано изъ схоластической машины въ беспорядочный, полный страстныхъ увлеченій, несхоластический міръ. Онъ упоминаетъ имоходомъ, что бывалъ на Волыни и въ разныхъ городахъ Земли Кіевской. Онъ часто сравниваетъ Литву съ Україною. Онъ говоритъ о разныхъ промыслахъ и ремеслахъ съ подробностями, которые свидѣтельствуютъ, что онъ наблюдалъ ихъ не издали, а, можетъ быть, и непосредственно въ нихъ участвовалъ. Корчины, шинки и все, что въ нихъ случается, онъ изображаетъ не общими мѣстами, какъ обыкновенно дѣлаютъ удаленные оть дѣйствительностіи проповѣдники. О приходскихъ школахъ, о школярахъ и ихъ продѣлкахъ онъ говоритъ съ такой же опредѣлительностію, какъ и о монастырской кельѣ. Супружескія отношенія слвжкомъ хорошо ему извѣстны для отшельника, и, судя по ожесточенію, съ которымъ онъ нападаетъ на не-покорность и тайныя шапки женъ, надобно предположить, что супружеская жизнь знакома ему не по слухамъ. Всего вѣроятнѣе, что онъ вышелъ изъ семинаріи въ дьячки, въ діаконы, а пожалуй и въ попы, по-

томъ овдовѣлъ и, не зная, чѣмъ съ собой дѣлать, пошелъ въ монастырь. Это подтверждаютъ его позднія сѣтования на свое одиночество, и вольнодумство на счетъ поповскаго не-двоеженства. Монастырская жизнь не удовлетворила его. Онъ шлялся по міру, подъ предлогомъ испрошеннія по-жертвованій; не рѣдко увязалъ въ корчмахъ и шинкахъ, потомъ каялся въ своемъ нечестіи, возвращался въ монастырь и писалъ стихотворныи филиппики противъ недостойныхъ иноковъ. Но раздоръ съ монахами, на который онъ часто жалуется, прогонялъ его въ другую обитель, а мірскія привычки и очевидная неустойчивость характера заставляли его скорбѣть въ уединенії, смотрѣть на исправительныи мѣры со стороны старшой братіи, какъ на гоненія, и безпрестанно менять одно мѣстопребываніе на другое.

Таковъ мой выводъ изъ его книги, чуждой какой бы то ни было вѣнчаней и внутренней системы,—книги, писанной, какъ онъ самъ говоритъ, *пересказомъ*, наполненной общими религіозными мѣстами и вмѣстѣ кощунствомъ, строгими правилами нравственности и потасками самымъ циническимъ порокамъ, философскими попытками возвести явленія современной жизни къ идеѣ истины и грубѣйшими противорѣчіями христіянскому ученію. Такъ какъ она существуетъ въ единственномъ экземплярѣ, то я дѣлаю изъ нея извлечениія въ порядкѣ представленныхъ иною замѣчаній, чтобы подтвердить ихъ словами самого автора и вмѣстѣ съ тѣмъ дать возможность другимъ судить о Климентіѣ, какъ о первомъ украинскомъ стихотворцѣ. Считаю необходимымъ измѣнить его правописаніе сообразно произношенію украинскому. Образцомъ служила Климентію ороографія церковныхъ книгъ, которые читались и до сихъ поръ читаются неперевченными Украинцами по законамъ народной фонетики. (Напримеръ. слова *свѣта отъ свѣта* Украинецъ читаетъ: *свїта одѣ свїта*.) На этомъ-то основаніи я ввожу въ стихи Климентія собственное украинское правописаніе, (какъ и въ другихъ изданныхъ мною книгахъ). Мѣста, въ которыхъ онъ впадаетъ въ церковно-славянизмы и половинизмы, оставляю безъ переимѣнъ, какъ напримѣръ окончаніе *ль* вмѣсто *въ*, которое онъ также иногда употребляетъ, но, очевидно, по привычкѣ говорить не тѣмъ языкомъ, которымъ писалъ.

О должникѣхъ, хто кому долженъ, або тежъ винецъ.

Не дай, Боже, позичать, алѣ дай свобод матъ,
бо мѣвать: *Душно, якъ два праєватъ, третьму нічого дать!*
Добръ такому чего-быльвекъ позичати,
которий можетъ въ прудкомъ часі и отдати,

А війшому двоїка часомъ скорбъ биваєть,
где презъ назначеннїй часъ вдвбѣ отдаваєть;
Же то есть такая речь шудъ часъ меновите:
должнїй на сбѣ облїкъ⁽¹⁾ дастъ отдать совите⁽²⁾.
II відлемъ на світі тое въ своємъ віку,
же презъ прешлїй термінъ дасть вдвбѣ чоловіку,
II суженю на суді, би тобе стало такъ.
Ца Волиню едінь ся ошукаль неборакъ,
Бо мовить: »Когда въ той часъ зуплино не отдамъ,
хочъ едінь день похіблю, мовитъ, вдвбѣ отдамъ.«
Также сму бідному за нещастіемъ стаю,
же другої половини даремне не стаю.
Присудиль Ляхъ, жебъ Жиду Русинъ отдаль вдвбѣ,
и мусіль⁽³⁾ старатися бідний біло о тобе.
Хто жъ, чи судій тому вішень, чи самъ війній:—
Не вімъ; подобно, большой ошукался війній:
Нá що біло въ облїці такъ ся обіцати,
же презъ реченеци буду вдвбѣ отдавати?
II то не готовишу дасть, тилько всю худобу
въ сту таліярахъ, ажъ прото збуль свою оздобу⁽⁴⁾,
Же много изъ жалости хоріль для фрасунку⁽⁵⁾,
потомъ стаиль пить и умбръ зъ хмелевого трунку.
А жона, при злой піндзі⁽⁶⁾, пошла запрядати,
а діти свої Жидамъ почала паймати.
Прето⁽⁷⁾ не дай намъ, Боже, въ долгі упадати,
але и должишъ дай вскорі свободаждати.

Волынь тогда находилась въ предѣлахъ Польского королевства. Ляхъ, Жидъ и Русинъ вграютъ на Волыни, въ стихахъ Климентія, тѣ самыя роли, что и въ народныхъ преданіяхъ. Но когда онъ описываетъ свою Україну, то не упоминаетъ о Евреяхъ вовсе. Даже шинки и заѣздные дворы находились тогда въ рукахъ Українцевъ. Истребленіе и изгнаніе Евреевъ, во времена польско-козацкихъ войнъ, дало иной видъ Українѣ лѣваго берега Днѣпра. Побережье правой его стороны, кроїтъ окрестностей Кієва, кромѣ Канева, Черкасъ и Чигиринъ, лежало тогда безлюдною пустынью, и потому Евреямъ не было доступу къ козацкой Українѣ⁽⁸⁾. Они начали вкореняться здѣсь только въ царствованіе Ека-

(1) Обязательство. — (2) Съ лихвою. — (3) Слово *мусіти* Климентій пишеть почти всегда чрезъ *ль*, котораго звукъ въ украинскомъ выговорѣ соответствуетъ моему *и*. — (4) Красоту. — (5) Горести. — (6) Нуждѣ, бѣдности. — (7) Потому-то.

(8) Самое слово *аренда* было пешавистно гетманскимъ Українцамъ, какъ это видно изъ »чинійї Мазепы объ уничтоженїи въ Малороссїї аренды«, посланного въ Москву въ 1692 году, въ отвѣтъ на указъ царскій, въ которомъ сказано, что, по случаю аренды, устроенной въ малороссійскихъ городахъ, и маєтностей, данныхыхъ разными особамъ, »происходитъ межъ народомъ по-

терины II, когда, съ одной стороны, падение козачества, какъ господствующаго (вмѣстѣ съ своею старшиною) сословія, а съ другой — соединеніе обѣихъ приднѣпровскихъ частей Южной Руси, дали этому промышленному народу возможность наѣсть на украинскіе города и прибрать мало-помалу къ своимъ рукамъ большую часть капиталовъ, находившихся въ оборотѣ. Въ одномъ только стихотвореніи говорить Климентій о Евреяхъ, но не обозначаетъ иѣста, которое они занимали тогда въ Гетманщинѣ, и такъ-какъ умалчивается о нихъ въ описаніяхъ шинковъ, рынковъ и торговыхъ людей, то надобно полагать, что это стихотвореніе относится къ Польской Украинѣ.

О Циганахъ и о Жидахъ.

Цигане да Жиды едній еднімъ рѣви,
появажъ⁽¹⁾ велими тиѣ люде есть злонравни,
Бо въ нихъ только есть прѣди, якъ въ шѣлагу срѣбра...
бодай пимъ безпрестанно кати крушили рѣбра!
Же збитечнѣе⁽²⁾ людямъ чинять ошуканства,
где-кѣльве⁽³⁾ прихавши до якбого панства,
А землі своїхъ этгла⁽⁴⁾ пигдѣ себѣ не маютъ,
только, не мѣячи, якъ Цигане пробуваютъ,
Тако жъ тулитъ и Жиды по всемъ свѣту
абѣ-гдѣ въ якіхъ земляхъ п въ котрѣмъ повїту.
А предсажъ⁽⁵⁾ где есть Жиды — свои двори маютъ,
а Цигане где день, где ночь по свѣту туляютъ.
Якъ не маютъ домовъ, щобъ въ щастя не мали,
а наостатокъ жеби и дѣбли ихъ побрали!
И даи, Господи, аби тобѣ такъ ся імъ стало,
ижъ би на віки тобї нечистотї не стало!

Эти послѣдніе стихи дышутъ фанатическими духомъ и нетерпимости, столь общими тогдашней Украинѣ, еще непозабывшей кровавой борьбы съ иновѣрцами. Но Климентій одинаково строгъ и беспощаденъ ко всему, что противно его понятіямъ о добрѣ и злѣ. Онь смягчается только передъ людьми знатными и богатыми, да передъ музыкантами и хмѣльны-

сполитымъ волы и пререканія, а особенно отъ Запорожцевъ произносятся голоса, къ шатости склонные. « — Мазена, въ своеи мнѣніи, говоритъ: »Та аренда здѣсь въ Малороссийскихъ городахъ не такъ налогами своимъ народу есть тяжеюносна, какъ самыи именемъ изъ давныхъ временъ (чайти для того, что при Польской державѣ Жиды оною владѣли и многіе вымышленныя отагощенія чинивали) есть досадна и полна безчестія и хулы.« (Членія, изд. Бодянскимъ, 1859, кн. I, отд. II, стр. 5—6).

(1) Понеже. — (2) Чрезвычайные. — (3) Куда-нибудь. — (4) Вовсе.

(5) Однакожъ, при всемъ томъ.

ми напитками, которые хвалить безусловно. Впрочемъ, хвала музыку вообще, не любить козы или волынки и нападаетъ на дударей, какъ на людей богопротивныхъ. Еще сильнѣе вооружается онъ противъ *воду въ вино люющихъ и осоѣ наклѣпы творящихъ плющимъ*. Это впрочемъ понятно. Но не понимаешь его гоненія на курителей инюхателей табаку. Развѣ за то онъ ихъ преслѣдоваль, что нѣкоторые шинкари въ горілку, въ судна табакъ *вовергаютъ*. Это — фактъ интересный ⁽¹⁾. У него есть цѣлое стихотвореніе о табакѣ.

О табаці и о уживающіхъ ея.

Злая впладлася речъ и всюди есть явна,
же розпій людъ заживаетъ табаку здѣни;
А бѣрзій въ Литві тое вѣльми педобре,
бо жбіп и діти ихъ заживають добре.
И тутъ такіхъ есть мніго, же ея вживаютъ;
тіе издрами пахаютъ, а тиє втягаютъ,
И, хто тогъ навчівся, и ліолькою тягнутъ.
Потреба бъ докончено одь тогъ повстягнуть,
Бо въ немъ часть пекельного дыму обріаеть,
и хто тягнетъ, то изъ усть тогъ смрадъ изхождаеть.
И хочъ и власти тягнутъ, едиакъ не обель ⁽²⁾ то честно;
а шохати наїпаче брідко и безчестно,
Кгдикъ, тіпучи димъ, прочъ вонъ изъ усть випущаєтъ,
а віюхаючи паче себѣ осквернієтъ:
Же въ издрахъ та нечистостъ ему остаєтъ,
съ чего часомъ и німощъ ліотая стаєтъ;
Бо мозгъ въ голові егъ табака зсушаєтъ,
же власне ⁽³⁾ якъ швецъ дубомъ шкіру пересипаєтъ.
И не слішитъ табачинъ збитий уханія,
а пі смраду, тежъ благоуханія.
Такому и святоцства осоѣ возбраняютъ,
и святити не всюда такіхъ позволяютъ;
Бо, хто носомъ не чуетъ, не ціль пробуваєтъ,
власне состаю собі якого не маєтъ.

⁽¹⁾ Котляревскій упоминаетъ также о *тютюнковой горілкѣ*, въ описаніи карикатурного раі:

Сиділи, руки поскладавши,
Для нихъ все празники були,
Ліольки куріли полягавши,
Абб горілочку пили, —
Не тютюнку и не пінну,
Но третєй пріробну перегину...

(Енейда, изд. 1808, стр. 138).

⁽²⁾ Совсѣмъ. — ⁽³⁾ Словно.

А священство містъ той обичай отъ віка,
 же требуетъ цілого на то чоловіка.
Есть же и такіе, що іншіе и ядуть,
 и тіс паче Божу и святімъ всімъ бридауть.
А ппіє въ горілку въ судна вовергають.
 и, на погибель собі, людів оскирплюють.
Такихъ би годило бъ ся не тілько кінемъ бить,
 але и нігбо хочъ би и позъ світа згубитъ.
Особно жъ інший навікъ бардакомъ⁽¹⁾ тягнутъ,
 презъ котрий не единому пришло смислу забути.
Іншіе бо бардакомъ такъ ся затягають,
 ажъ нагле душі свои въ той чась извергають.
І саміхъ себе бісу оффу⁽²⁾ давають,
 якъ тіє, що зъ горілки пльєнне вишріаютъ.
Тимъ обімъ пекельна будеть нагороба:
 отъметь бо ся отъ нихъ отъ него свобода.
Намъ же по-христіанській дай, Христе, умирать
 и, позбувши всіхъ гріховъ, небо наслідоватъ.

Табакъ, ввергаемый въ сосуды съ горілкою, возбуждалъ тѣмъ сильнѣйшое негодованіе въ Климентії, что ему было известно, по опыту, другое злоупотребленіе, противоположное, по смыслу своему, этой коварной заправѣ, именно — подмѣсь воды въ горілку. Изъ его стихотворенія по этому случаю мы выводимъ печальное заключеніе, что Евреи, удаляясь изъ нашей Украины, оставили въ ней своихъ преемниковъ между христіянами, которые не уступали имъ въ фальшивой продажѣ вина⁽³⁾. Какъ бы ни была совершенна сама по себѣ религія, которую исповѣдуєтъ человѣкъ, она не спасаетъ его отъ низостей, если въ его нравы и обычай не проникнула религіозность путемъ разумной проповѣди. Деспотизмъ гетманского правлениія во времена Мазепы подавлялъ свободный протестъ противъ чиновныхъ покровителей неправды; вѣроученіе ограничивалось догматикою и утомляло слухъ мірянъ общими реторическими иѣстами. Духовные витії грозили черни адскими мукаами, пирая вмѣстѣ съ вельможными особами, потакая ихъ неправеднымъ стяжаніямъ и вообще оставляя ихъ совѣсть въ покоѣ. Мазепа строилъ храмы за храмами, и въ то же время предавался необузданности страстей сво-

(1) Табакомъ. — (2) Жертву.

(3) Мазепа, въ 1692 году, писалъ въ свое мъ універсалъ: «Да и за то не меныше намъ приходить негодованіе на старшину, что и того не досматривають, дабы въ арендахъ подмѣщено и мѣрою уменлено не продавано было вино, которымъ образомъ пѣкоторые шинкари или шинкарки дерзають безбоязенної въ черни чинитъ обманъ», и пр. (Чтениа, изд. Бодяпскімъ, 1869, кн. I, отд. II, стр. 9).

ихъ. Все въ Украинѣ шло на основаніи права сильнаго, и только путемъ хитрости и низкооклонства можно было талантливому человѣку пробраться къ высшимъ должностямъ, чemu живымъ примѣромъ былъ самъ гетманъ, добравшися до булавы угодничествомъ, коварствомъ и подкупомъ. Не мудрено, что въ его правленіе Климентій набрель на слѣдующую тему для стихотворства:

О купцâхъ и о продавцâхъ фальшивихъ и о продающихъ винô и вôду въ вино (сирîч въ горїлку) ліюющихъ и о особъ паклени творѧщихъ плющимъ для душегубныхъ имъ прибітковъ.

Отвамъ тремъ персональмъ тобе си звіщаєть,
 же за тебе васт всіхъ гнівъ Божії ожидаетъ,
Пошеважъ то у винô вôду мішаєте
 п Ббгу кріпко, кріпко тимъ согрішаєте. (¹)

Климентій, въ качествѣ моралиста, считалъ долгомъ своимъ проповѣдывать воздержаніе отъ хмельныхъ напитковъ, такъ какъ съ неосторожностью выпившими случаются разныя непріятности, но пьяница вообще увершаваєть онъ снисходительно, а въ слѣдующемъ стихотвореніи сознается, что и самъ не былъ врагомъ Бахуса.

О крилошанахъ, збýтие (²) трунокъ горільчаний заживающихъ и на утренляхъ въ церквâхъ небивающихъ.

Не дівно есть горілку крилошаномъ не въ часть піти,
 але найдившъ въ церкві утрени не пропустити.
Бо за службу Божію не такъ старши карають,
 а за пепритомпость утреннюю не пропущають.
Когда жъ утреню подвигомъ великомъ називають,
 а за литургію, любъ большъ важнайша, пропачають.
Въ часъ служби Божій не всякъ чоловікъ можетъ спати,
 а до утрени, хочъ звонъ чуетъ, не хочеть встать.
Зачимъ утрений подвигъ на світі есть дивнайший,
 а до служби Божій южъ не тако чуднайший.
А такъ, братіе, до утрени ся спішімо,
 хочъ часомъ, ложася спати, и горілки напімо.,
Бо трунковимъ ліодамъ трунко и не випивати,
 жеби на гілосъ и на веселость здобувати.
И прибудеть охоти до всего: писецъ сей самъ знаєть,
 ижъ то таковий обичай и собі маєть.
И дай, Боже, помірно кбждимъ заживати,
 да не будуть тебі и ліодамъ проступати.

(¹) Въ рукописи не достаетъ къ этомъ мѣстѣ четырехъ листковъ.

(²) Неумѣренно.

Еслибъ Клimentий доучился до конца въ семинарии, или принадлежалъ къ старшимъ монахамъ, онъ бы, въ своихъ поучительныхъ стихахъ, строго держался общимъ выражениемъ, сквозь которыхъ столь слабо пробивается действительность. Но тутъ онъ выражаетъ не искусственный, а натуральный взглядъ на свое званіе и на свое дѣло. Такъ разумѣли себя и свое ремесло многие, если не всѣ его собратья, по тогдашнему состоянію вѣроученія, основанного на одной форме. Онъ простодушно называетъ классъ людей, къ которому принадлежитъ, *трупкобывыми людьми*. По его мнѣнію, иначе и быть не возможно въ положеніи крылошанина. Подвигъ у него означаетъ не болѣе, какъ буквальное выполненіе дѣла, которое не имѣть, по его мнѣнію, никакой связи съ трезвою и благочестивою жизнью. Въ другомъ стихотвореніи онъ описываетъ приходскихъ причетниковъ, бросая тотъ же тупой и, можно сказать, хмѣльной взглядъ на ихъ дѣло. Исчисливъ трудности причетническаго дѣла при церкви, онъ говоритъ:

И трѣба всімъ жаламъ добрѣ ся надуватъ,
жебѣй гортань могъ гладко и голосно співать.
Трѣба жъ часомъ для сїли чимъ ся и послыять,
меновите, хочъ не въ часть, горилки ся напить,
А за гріхъ той Ббгу ся помолитъ,
жебѣ онъ півцвъ свойхъ (за нѣмощъ) рачилъ⁽¹⁾ простити,

Наконецъ, отложа всякое житейское попеченіе, онъ воспѣлъ просто-напросто вакхическую пѣсню, озаглавивъ ее свѣце:

Вірии похвальни любчимъ піво пїти, илї тежъ за едкимъ заходомъ и всякъ трўнокъ, кому не шкодитъ, або не вадитъ.

Котрый, мѣвать, человікъ добрѣ випиваєть,
тѣди такому панъ Богъ на піво даваєть.
Хочай-то и такъ праяватъ, же піво не діво,
Еднакъ добрѣ, гдї зтрока горло промочило:
До людій впразвійше будеть глаголати,
и въ церкви на кріласі гладшій заспівати.
Зачимъ, папове, себи здорови бувайте,
а где ли колиже пива,— добрѣ потягайте.
А въ голові, здорови, все не перебірай,
да вшевакий напітокъ заровно випиваїй.
Бо въ жбрна добрне що вкнинъ, мѣвать, то змѣле!
похвали пти мене за то, честній хмѣле!
И суржикъ хто любить,— хлібъ зъ негб ужпваєть;
и просаинъ, овсаинъ — все то кормъ биваєть;

(1) Благоволицъ.

А хто едиб що любитъ, тогб и держаися, —
 хочь штапій застайвъ, иді у корчму, напіся.
 Тылько жъ прбшу — и штавбовъ на-вікъ не покидай:
 славна то одежа, — найскорішъ викуплай.
 А па мене за сей віршъ, прошуй, не давіть,
 да, якъ будете піти, то й мене вспомяніть.

При всей нескладности и тупости своихъ стиховъ, Климентій характеризуетъ современное ему общество уже однимъ личнымъ взглядомъ своимъ на разныя явленія тогдашней жизни. Интересно у него описание сельскихъ бурсъ, называвшихся школами. Подъ именемъ школяровъ надобно разумѣть здѣсь не вольноприходящихъ учениковъ, а постоянныхъ обитателей школы, такъ называемыхъ *нищуновъ*, то есть безродныхъ и бесприютныхъ сиротъ, поступившихъ, такъ сказать, подъ опеку церкви. Подъ руководствомъ дьячковъ и пономарей, они не рѣдко отправлялись на фуражировку по дворамъ беспечныхъ поселянъ, почему и назывались *курохвѣтами*. Школа была также пріютомъ для такихъ странниковъ, какъ самъ Климентій. Члены прихода впідѣли въ ней нѣчто въ родѣ странопріимного дома и вмѣстѣ свободного училища при церкви; но испорченные бурсами дьячки и пономари обращали это благочестивое заведеніе въ притонъ праздности, пьянства и мародерства. Климентій, глядя на все это снисходительно, упустилъ пзъ виду многія характеристическая черты старинной приходской школы и коснулся только воровства дровъ, да и то для того, чтобы оправдать школяровъ, — вѣроятно, за ихъ гостепріимство.

О школярахъ, дроба крадущихъ и о школі.

Школа — церквиный юолъ. Такъ ся називаєть,
 кгдїжъ церквиныхъ набоженствъ дітей научаєть,
 И що въ церкви праять, то и въ школі знайдуєть,
 а безчійний въ ней жадинъ відгди не знайдуєть.
 Бо мовать: *Школа всікимъ страднімъ домъ есть вольний;*
 алѣ единакже праве онъ не свояблійний.
 И причетниками тежъ школаре ся именујуть,
 поневажъ церкви святой щире услугують.
 А що часомъ вкраудуть дробъ, же не міють где взяти:
 міщане и селяне не хотаіть куповать.
 А знаю, же бъ ти мъ діломъ люде пе згрішайп,
 пжъ бы когда па який возбѣ ся зложайп.
 Годіло бы ся церкви пмъ слугамъ то вчиніти,
 алѣ зъ двору готовихъ імъ не збороніти.
 Моглобъ мпостіицею и тбе ся назвати,
 а імъ бы рабчиль за то Богъ пагорожати.

Приповість же въ школярбъ: *Не скраєв, а і є достаєв.*

А ти, Боже, за дроба гріхá імъ не постáвъ.

А по козацькій, хочъ вкравъ, то мовять, же добу́въ.

Кóждыи, розумію, козакъ о томъ слобі чувъ.

А ви, панбве, за сей віршъ не подивите,

и кто его написавъ, и тогб простите.

Бо едéнь бідний школарь, прозвашлемъ Трісци,

где живъ и где будеть жить, не матъ ему щастя.

А хочай онъ, въ світі живучий, вельми ся страждаеть,

только жъ, бідний и вельми мизерпий, свою тóрбу въ скрý-

,лю ховáеть.

Четыре послѣдніе стиха, приписанные другими чернилами и менѣе старательнымъ почеркомъ, безъ сомнѣнія, относятся къ самому автору. Мы видимъ, что школарями онъ называетъ всѣхъ, живущихъ въ школѣ; а такъ какъ, по его словамъ, »школа всякимъ страннымъ домъ есть вольный«, то, вѣроятно, не ужившись въ монастырѣ, по своимъ довольно свободнымъ привычкамъ, онъ пріютїлся въ обществѣ мірскихъ »крылошанъ«, гдѣ ему не возбранялось »для силы чинъ ся и посилитъ«. Проще сказать — онъ, вѣроятно, возвратился къ первоначальному своему ремеслу и, пожалуй, занялъ мѣсто приходскаго дьячка въ школѣ. Догадку свою основываю на томъ, что такихъ же блѣдными чернилами и такимъ же скачущимъ почеркомъ приписано у него еще нѣсколько мѣсть, отличающиhsя школарскимъ вольнодушиствомъ. Такъ, напримѣръ, разсужденіе о священническомъ двоеженствѣ, противъ запрещенія котораго онъ возстаеть съ энтузіазмомъ страдающаго человѣка; стихотвореніе въ пользу женщинъ, рождающихъ дѣтей вскорѣ послѣ брака, и другое стихотвореніе, оправдывающее дѣвицъ, сдѣлавшихся матерями. Эти два послѣднія стихотворенія отличаются саркастической веселостью, но вмѣстѣ съ тѣмъ и необычайной даже у самого Климентія свободой выраженій. При всемъ томъ это вовсе не сатира на порчу нравовъ, а увлеченіе страстного человѣка. Надобно замѣтить, что и въ стихотвореніяхъ, написанныхъ имъ прежде, онъ часто обращается къ женщинамъ не слишкомъ строгой нравственности и только подшучиваетъ надъ ними, но не выражаетъ отвращенія къ ихъ продѣлкамъ. Не разъ, заведя рѣчь-tonомъ келейного философа, онъ переходитъ въ тонъ свѣтскаго балагура, а однажды договорился до такихъ стиховъ, что самъ ихъ перечеркнулъ Андреевымъ крестомъ. Словомъ, стихотворца Климентія надобно отнести къ разряду странствующихъ иноковъ, представленныхъ Пушкинымъ въ *Борисъ Годуновъ*. Въ разсужденіи своемъ о школарахъ и школѣ, онъ говоритъ, что въ школѣ никогда не бываетъ никакихъ безчинствъ и

что это домъ, чуждый всякихъ своеевольствъ. Онъ не говорилъ бы этого, если бы не существовало въ тогдашнемъ обществѣ противоположного понятія о школѣ. Замѣчаніе наше подтверждимъ его апологіями въ пользу лицъ духовнаго званія и вообще людей *письменныхъ*, въ которыхъ апологіяхъ онъ приводить слова и мысли, порожденныя въ мірянахъ безчинствами и злоупотребленіями его ученой братіи. Изъ стиховъ, которые мы тотчасъ приведемъ, видно, между прочимъ, что міряне стояли, въ Мазепинъ время, въ оппозиціи съ духовенствомъ. Несогласія происходили частію отъ взаимныхъ притязаній на поземельную собственность, такъ какъ монастыри и церкви не упускали случая увеличить свои владѣнія, во отпущеніе грѣховъ отходящими изъ сего міра, частію отъ контроля, которому ктиторы и прихожане старались подвергнуть церковные сборы, а частію и отъ неблаговиднаго поведенія многихъ лицъ духовнаго званія. Хотя Климентій безусловно защищаетъ свою братію, однако же намеки на испорченность ея нравовъ, сдѣланнныя имъ неумышленно, слишкомъ бросаются въ глаза современному читателю.

O чинящихъ пакості монастирамъ и церквамъ,

Каменниe, знать, сердца въ тихъ людeй биваются,
котрое монастырьмъ пакость сотворяются.
Люде на обители святые даваются,
а они готовое отъ нихъ отдаляются.
Негодни таковиye ктитори похвали,
алѣ достойни тѣе всікоi неслави,
Же то Христийнамъ себѣ називаются,
да, власне басурмане, церкви разграбляются.
Не хбемъ мы ктиторей такиxъ міти,
лечь жесть съ прислугами ихъ не блѣд на світі.

— — —
Алѣ бвшемъ пакостить ужѣ перестаньте,
а благотвориТЬ церквамъ и обителемъ станьте.
А хочъ на монастырі ніщо не давайте,
то приїмнїй (¹) готовихъ речей не отнимайте...

O хулячихъ чинѣ духовній.

И той человикъ вѣльми зле поступоваетъ,
котрый па чинѣ духовній хулу напошаеть.

(¹) По крайней мѣрѣ.

А інші зліє слова о духовнихъ говоритьъ,
и многі чудеса веподобно творитьъ⁽¹⁾.
Іл аби не постигло зло тихъ чудотворцовъ,
же хулять священниковъ, своіхъ боломъльцовъ.
Ужé жъ хочъ отъ сего дна въ шайності іхъ мілте,
п слушати іхъ словесъ и въ любві мітъ хтілте...

О невіді́сахъ⁽²⁾, укоряющихъ тихъ людей, котриє Писаніемъ Святимъ викладають что полезное на пользу ихъ, а они (неразсудные головы) злословяютъ и ненавидяютъ тихъ тружедателей, на добре діла писаніемъ научающихъ и спасенія імъ желаютъ щихъ.

Знайдите и разумійте таковій ліде,
чтобъ вамъ за тіє речі въ послідній день буде.
Прошу васъ, наставниківъ своїхъ не хулюте,
але повинуйтесь і Бога (за нихъ) молітє...

О писанію святому и о учаящихся ею.

— — —
Іл хто Писаніє Святому зневажаєть,
такий вельми Господу Богу согрішаєть.
Бо інші мовить, же зъ письменіхъ все зло биваєть;
нехай за его лгание на его обращаетъ,
Іл обратиться, же сяліпъ дерзаетъ вождю хуляти;
будеть бо певне его Богъ за тое судити.
Изіобу жъ мовить: «Презъ письменіхъ западеется світъ.»
Щобъ той самъ запался! а тоги и по сей часъ ніть.

Замѣчательно, что вообще между письменными и неписьменными существовалъ тогда разладъ. Грамоты смотрѣли съ-высока на неграмотныхъ и казались сами себѣ чѣмъ-то облагороженнымъ. Неграмотные, напротивъ, потеряли вѣру въ книжный народъ и дошли до убѣждевія, что міръ погибнетъ черезъ письменныхъ. А вотъ стихи Клементія о неписьменныхъ.

Яко таکожъ трезвому изъ пынімъ обптать,
тако и письменному изъ простишъ пробувать;
Бо въ простого мужика простишъ есть обичай,
а въ письменного осбіши, поітічши звичай.
Зачимъ перестанте, простаки, письмо блузнати,
бисте ся не моглъ въ прѣпасті вічну потопити...

(1) Намекъ на захарей, которые, обладая сравнительно высшимъ умомъ между мірянами, естественно сильнѣе другихъ порицали недостатки людей духовного званія.

(2) О людяхъ непросвѣщенныхъ, язычникахъ.

Видно, однажды, что этот *політичний звічак* клонился не къ тому, чтобы, съ помощью грамоты, распространять добро между людьми темными: иначе — простой мужикъ, въ простотѣ своего обычая, не возвышалъ бы голоса противъ грамотѣвъ и не упрекалъ бы ихъ въ беззаконіяхъ. Печальное понятіе даетъ простодушный стихотворецъ Климентій о временахъ Мазепы. Литовскій статутъ былъ позабытъ военными администраторами и оставляемъ безъ вниманія людьми сильными. Развитая Мазепою, въ подражаніе Польшѣ и Петровой Россіи, канцелярская наука была сѣтлемп, въ которыя опасно было попасть человѣку простоватому или беспомощному. Самая грамотность, павшая въ народѣ въ теченіе *великой руины*, или войнъ, затѣянныхъ Хмельницкимъ и долго свирѣпствовавшихъ по его смерти въ Украинѣ, начала возрождаться въ приходскихъ школахъ и бурсахъ въ антинародномъ направлении. Въ старину народъ учился для того, чтобы противостоять католикамъ и униатамъ,— для того, чтобы крѣпко стоять въ своемъ вѣроученіи противъ иновѣрческихъ толкованій. Со временемъ Мазепы, или съ возрожденія школъ, опустошенныхъ и унесенныхъ Богъ знаетъ куда войнами, ни у духовенства, ни у мірянъ не было уже могущественнаго побужденія къ преуспѣянію въ познаніи истины, какъ ее понимали въ XVII вѣкѣ. Покушенія на порабощеніе Рину священства и прихожанъ не существовали болѣе въ предѣлахъ гетьманской Украины. Поэтому явилось новое побужденіе къ грамотности, котораго, конечно, не исключалъ и періодъ унія, по которое тогда подчинялись другимъ, болѣе сильнымъ порывамъ, — именно побужденіе выйти въ люди. Выйти въ люди значило тогда, какъ и теперь значитъ, возвыситься надъ первобытнымъ своимъ состояніемъ. Желаніе, по видимому, невинное; но, при упадкѣ въ то время гражданственности, которая развиась было до значительной степени въ Украинѣ прежде *великой руины*, при упадкѣ также промысловъ и торговыхъ оборотовъ на лѣвой сторонѣ Днѣпра, лица, овладѣвшіе искусствомъ писанія и вышедшіе въ люди, естественно должны были проявить свою дѣятельность не въ чёмъ иnomъ, какъ только въ клузахъ, въ обманахъ и притѣсненіяхъ неграмотной, простосердечной части населенія. Возвысясь надъ первобытнымъ своимъ состояніемъ, грамотѣи, къ какому бы званію они ни принадлежали, стремились увеличить средства своего существованія. Для этого они угодничествовали передъ высшими, интриговали съ равными, тѣснили изъвшихъ и угнетали при всякомъ удобномъ случаѣ слабыхъ. А такъ какъ слабыхъ и беспомощныхъ была сравнительно огромная масса въ Украинѣ, то имъ больше всѣхъ, имъ скорѣе

всѣхъ и доставалось отъ грамотѣвъ, вышедшихъ въ люди изъ ихъ толы. Поэтому-то народъ не благоволилъ къ *лисъмѣннымъ*, видя отъ нихъ одни посягательства на свой достатокъ. Еслибы тогдашнее духовенство, управлявшее просвѣщеніемъ народнымъ, отъ высшихъ до низшихъ школъ, поняло свое призваніе и направило грамотность къ умственной свободѣ темныхъ людей, и вслѣдствіе того къ сознанію и сохраненію личныхъ правъ своихъ,—изъ гетманской Украины вышло бы совсѣмъ не то, чѣмъ вышло. Но въ томъ и дѣло, что, послѣ *великой руинъ*, оказался страшный упадокъ высшихъ школъ, которая давали приходамъ священниковъ. Типографія, заведенная даже въ такихъ городахъ, какъ Новгородъ-Сѣверскъ, изчезла безъ слѣда. Кіевская лавра одна производила издѣлія книгопечатанія для всей Гетманщины, ограничиваясь одними церковными книгами. Средневѣковая схоластика, пересаженная на Русскую почву, сдѣлалась по-сѣй руинѣ еще тупѣе, нежели была во времена Петра Могилы. Семинаристовъ, въ новозаведенныхъ семинарияхъ, не учили, а мучили, и выходили изъ нихъ люди, слишкомъ далекіе отъ того, чтобы понимать, чѣмъ значить народъ и каково ихъ назначеніе относительно народа. Стихотворецъ Климентій, будучи іеромонахомъ и, вѣроятно, прежде того попомъ приходскимъ, очень наивно говоритъ, что *лисъмѣнному* толковать съ *немисъмѣнными* все равно, чѣмъ трезвому съ пьянымъ. Грамотность и семинарское образованіе, по его убѣждѣнію, нужны собственно для попа; отношенія же его къ народу и значеніе его въ кругу мірянъ онъ опредѣляетъ слѣдующими словами:

И кгдѣ бѣ не священники, и церкви бї не былѣ,
не былъ бы законъ, алѣ беззаконіе бѣ блїб;
Бо законного браќу не мѣшко бѣ составляти,
поневажѣ бы не былъ кому шлюбовъ дайти;
Также христіанами не моглї бѣ ся называтъ,
кгдї бѣ рождаемыхъ дітей никому било крещатъ.

По этому видно, что для тогдашняго духовенства средство сдѣлалось цѣлью, а истинная цѣль христіянства скрылась отъ него за облаками догматики и общихъ, потерявшихъ свою силу и значеніе, выраженніе о спасеніи души, о царствѣ небесномъ, о мукахъ, ожидающихъ грѣшниковъ за гробомъ, и т. п. Чѣмъ чаще были на устахъ у поповъ эти выраженія, тѣмъ слабѣе и слабѣе дѣйствовали они на душу прихожанъ, и особенно, когда обѣщалъ царство небесное тотъ, кто своими дѣлами показывалъ, что не заботится о немъ, или грозилъ загробными мученіями проповѣдникъ, по видимому исколькоже ихъ небоявшійся. Мнѣ рѣдко слу-

чалось читать акты временъ Мазепы, которые большею частію истреблены пожарами въ Батуринѣ и въ другихъ городахъ во время Шведской войны; но вотъ нѣсколько фактовъ изъ архива Н. А. Маркевича, относящихся ко временамъ близкимъ къ гетманству Мазепы. Они покажуть слишкомъ ясно отношенія, въ которыхъ поставило себя гетманское духовенство съ мірянами, по уничтоженіи унії, ненавистной той и другой сторонѣ.

Въ гетманство Скоропадскаго, архимандритъ Густынскаго монастыря, Гаврійль Леопольскій, жаловался въ генеральную канцелярію, что судья Ягельницкій записалъ въ козаки двухъ послполитыхъ (простыхъ поселянъ) монастырскихъ, не объявивъ о томъ монастырю. Монахъ-управляющій, не зная о томъ, потребовалъ ихъ на работу. Ихъ домашніе побѣжали въ судъ, а оттуда съ поручикомъ Невскаго полка — въ Заудаевскій монастырскій дворъ, вломились въ домъ, вышибли окна, монаховъ, тамъ спящихъ, избили палками, пластиами и кулаками, вырвали имъ волоса и бороды. Эконома въ одной рубахѣ вели пять верстъ, потомъ положили на возъ, привезли въ Прилукъ и держали на дворѣ до разсвѣта, привязавъ къ колесу.

Такое почти невѣроятное ожесточеніе противъ монашествующей братіи объясняется слѣдующими фактами:

Какой-то Петро Пасичникъ жаловался гетману Скоропадскому, что монахи схватили его и посадили въ тюрьму за то, что былъ кѣмъ-то украденъ въ ихъ пасикѣ одинъ улей пчель. Этого не довольно, «але ще й сина мого, хлопця, черезъ тижнівъ три розками бито, всякого дня даючи по сто розокъ, допрошуючи, чи не скаже того злодійства на своего батька.»

Въ 1728 году войсковой канцеляристъ Лисаневичъ жаловался гетману, что архієпископъ черниговскій и новгородъ-сѣверскій, Продіонъ, посыпалъ 60 человѣкъ дьяковъ, пономарей, соваровъ, слугъ и конюховъ загородить ему ото всѣхъ улицъ проѣздъ. Они нашали на него, стащили съ коня, сорвали саблю, потащили въ «катедру» и посадили на три недѣли подъ стражу. При этомъ его ограбили: взяли пару коней, сбрую и оружіе.

Въ 1730 году, отаманы сотни Иванпольской (или Янпольской) жаловались гетману въ слѣдующихъ выраженіяхъ: «Чернцы Новгородскіе (т. е. новгородъ-сѣверскіе), якъ прежде за козацтво наше смертныи боемъ бывали, отъ якого пыши и померли, и со всеми нашими пожитками розорували, такъ и теперъ вышеупомянутые чернцы, дочувши, что,

якъ дяди и отцы наши въ разныхъ походахъ службу козачую одбували, и мы похотили такожь служить, напалы ночью, иныхъ повязавши козаковъ, были безъ пощады, отправивши въ монастырь Новгородскій въ турму; а быдло, кони, товаръ рогатый, овцы, свини со всемъ нашадкомъ до монастыря своего отобрали. Того рады всепокорственно просымо, дабы чернцы болѣшъ наасъ не мучылы». Тутъ же приложенъ реестръ монастырскихъ сель, въ которыхъ монахи записали козаковъ въ подданство.

Въ 1734 году Андрей и братъ его Яковъ Полуботки жаловались князю Шаховскому на архіепископа Иродіона, что онъ послалъ монаха-конишаго, а другого монаха-старца съ двумя-стами школьниковъ, съ дублемъ, цѣпами и возами, на домъ Полуботковъ. Орда выломала ворота; ворвалась на дворъ, людей хватала, колотила, вязала; оторвала замки, вышибла стекла въ окнахъ и всѣ пожитки дочиста увезла къ Иродіону. На запросъ князя Шаховского, Иродіонъ отвѣчалъ, что будто бы вступился за дѣтей Якова Полуботка, противъ распоряженій ихъ отца; но неизвѣстно, возвратилъ ли пожитки. Извѣстно только, что фамилія Полуботковъ обѣднѣла и что фамильный каменный домъ ихъ, на который сдѣланъ набѣгъ, принадлежитъ нынѣ Черниговской семинарии.

Въ 1737 году, Прилуцкіе судья и писарь доносили князю Ф. Ив. Борятинскому, что іеромонахъ Густынского монастыря Логвинъ и монахъ Харланскій, по приказу игумена Гавріила Леопольского, схватили, по какому-то подозрѣнію, какого-то Карпенка изъ дому его въ Ольшани, привезли въ монастырь и начали «по самой сорочки бить шелепами, т. е. плетьми товстыми, гораздо, такъ що и кровъ кружъ сорочку показовалася, и онъ Карпенко тамъ же въ монастыри, по томъ бою, и умре».

Не удивительно послѣ этого, что міряне, по словамъ стихотворца Климентія, дерзали хулять своихъ «сождлов». Въ 1732 году коропской сотникъ Химичъ былъ отлученъ отъ церкви и судимъ за то, что сказалъ: «Я самому Богу не вѣрую, а ве то вамъ, попамъ». А въ 1727 году, на второй день свѣтлаго праздника, трое прихожанъ (не помню какой церкви), съ родными и женами, вошли въ церковь и ругали священника, который боялся выйти изъ алтаря. Въ наше время подобные факты невозможны, и по нимъ можно судить, каково было духовенство оплакивающей многими Гетманщину, когда школьникамъ въ семинаріяхъ преподавались такие уроки, какъ набѣгъ, подъ предводительствомъ монаховъ, среди бѣза дня, какъ произвольная истязанія и убийства посреди мона-

стырей. Что дѣлали до великой руины іезуиты и уніаты съ православными, то посаѣ руины усвоими себѣ монахи украинскіе относительно своихъ единовѣрцевъ. Не напрасно отаманы Яниольской сотни, жалуясь на монаховъ въ 1730 году, вспоминали, что монахи и *прежде за козацство смертныиъ боемъ бивали ихъ*. Монастыри, разжегши въ козакахъ вражду къ католикамъ и уніатамъ, первые воспротивились восстанию простонародья, изъ опасенія лишиться обычныхъ доходовъ съ земель своихъ, и просили Хмельницкаго запретить монастырскимъ подданнымъ вступать въ козачество. Хмельницкій, дорожа отзывами монаховъ, пожертвовалъ для нихъ вовсе для него неопасными посполитыми, и это была первая изъ его уступокъ, которыя, какъ известно, окончились тѣмъ, что козаки отреклись отъ своихъ соучастниковъ въ побѣдахъ надъ шляхтою. Въ *Актахъ, къ Западной Россіи относящихся* (т. V, стр. 85) напечатанъ слѣдующій весьма важный универсаль 1648 года декабря 28:

»Всѣмъ вообще и каждому зособно подданнымъ монастыра Печерского, до инокинь того монастыра въ селѣ Подгорцахъ належачымъ, и новымъ козакомъ, симъ листомъ моимъ гетманскимъ ознаймуемъ и владзуо нашою гетманською сурово напоминаемъ, абысте, яко вы, подданные, такъ и тые, которые съ охоты своее, подъ тотъ часъ въ козачество не хотачи, до того монастыра работы и повинности отправляти удалися, честной законницѣ, госпожѣ Магдалинѣ Бѣлецкой, игуменѣ Кіево-Печерской, и всѣмъ сестрамъ о Христѣ того же монастыра послушны были, и повинности и работы всяkie отправляли, постерегаючися на себе войскового каранья. Бо мы со всимъ войскомъ не хочемъ отъ монастыровъ, особенно отъ убогихъ законницъ, подданныхъ отымовати. Дасть Богъ на услугу войсковую охочихъ и безъ людей церковныхъ. А васть и повториѣ напоминаемъ, абысте вы вси, которые въ Подгорцахъ знайдутеся, законницамъ Печерскимъ по старому послуженство отдавали. А если росказанью и листу нашему кто изъ васть спротивится, таковыи, ико войсковый непріятель и зневажачъ листу нашего, горломъ караный будетъ.«

Заботясь больше всего о своихъ доходахъ, монастыри у каждого гетмана выпрашивали себѣ новые универсалы и подтвержденія старыхъ, и крѣпко держали за руки приписныхъ къ своимъ землямъ поселять. Въ библіотекѣ Черниговской семинарии хранятся *Листы Лазаря Барановича*, изъ которыхъ видно, какъ этотъ хитрый человѣкъ ласкался поочередно ко всѣмъ козацкимъ предводителямъ, отъ Сомка до Самойлови-

ча, и кого вчера считалъ злодѣемъ, сегодня превозносилъ похвалами, и наоборотъ, смотря потому, какъ служило этимъ честолюбцамъ счастье. Ни политическихъ, ни соціальныхъ убѣжденій большинство старинныхъ украинскихъ монаховъ не имѣло; о спасеніи душъ христіанскихъ заботилось на словахъ, а всей душой работало для собственной корысти, или для удовлетворенія тщеславія. Лучшіе изъ нихъ, передовые люди ихъ корпораціи, въ своихъ сношеніяхъ съ властями только и говорятъ, что о маєтностяхъ да о доходахъ. Ни у одного не видно самоотверженія въ пользу труждающихся и обремененныхъ; никто не подвизался безкорыстно для просвѣщенія своего края. Заводимыя ими школы были не что иное, какъ фабрики, въ которыхъ, за извѣстную плату и подарки, выдавывали грамотѣвъ. Если же и воспитывались въ этихъ школахъ gratis дѣти убогихъ родителей, то испрашивали сами себѣ пропитаніе у горожанъ, какъ объ этомъ очень трогательно разсказываетъ Шафонскій (¹), или живились такъ, какъ описано въ стихахъ Климентія. Главное вниманіе монастырей, или ихъ настоятелей, сосредоточено было на маєтностяхъ и подданныхъ. Въ окружномъ посланіи черниговскаго архіепископа Іоанна Максимовича, 1706 года, сказано, что, по установлению гетмана Мазепы, запрещено было «тяглымъ» переходить въ козаки, та-кожде и козакамъ въ тяглы. Но, какъ подданные катедральные, села Ястrebини, «шли самоволне, безъ всякия вины, въ козаки», то онъ счелъ себя въ правѣ, въ качествѣ архипастыря, сдѣлать слѣдующее распоряженіе: «За таково ихъ самовольство, отчуждаются они зъ домами своими Божія благословенія, общения Христіанскаго и входу церковнаго. Кто зъ нихъ или въ домахъ ихъ, умреть — не похоронити; буди имъ безъ обыкнаго шїнія церковнаго погребеніе. Кто на-родится въ домахъ ихъ — не крестити. Кто бы ихъ иріалъ въ свой

(¹) *Черниговская Намѣстничества Топографическое Описание*, стр. 33: «.... не только достаточныхъ, но и самыхъ бѣдныхъ мѣщанскія и козачія дѣти, съ доброй воли въ вышеписанныя школы путь и мірскии подаяніемъ ежедневныи пищи, списываніемъ для собственнаго и другиихъ обучепія печатныхъ книгъ живутъ, и терпя голодъ и холодъ, и всякую скудость и нужду, охотно и прилежно учатся....» Даите, стр. 283: «(въ бурсу) отъ архіерея давали дрова, въ недѣлю несколько разъ печечный ржаной хлѣбъ и на кашу крупа. Однако сія дача столь мала, что еслибы не было пароднаго подаянія, то бы они съ голода и холода помирать должны. Когда посѣтъ полуздня пъ классовъ учащихся по своимъ квартирамъ распустятъ, то обыкновенно студенты, живущіе въ бурсѣ, или бурсаки, къ сожалѣнію и общему стыду, ходить по всему городу подъ окошками, духовныи пѣсни поютъ и за то отъ жителей денежное и сѣтствное подаяніе получають.... Нѣкоторые жители, сверхъ сего дневнаго подаянія, снабдѣваютъ ихъ одѣяніемъ.»

дворъ, съ ними пріобщался и до нихъ пошолъ — тому жъ неблагословенію подлежати будеть. «⁽¹⁾ Я сказалъ и повторяю опять свои слова, выведенныя изъ обличительныхъ документовъ: «Что дѣлали до великой руины іезуиты и уніаты съ православными, то послѣ руинъ усвоили себѣ монахи украинскіе относительно своихъ единовѣрцевъ.» Обуздала ихъ только Екатерина II, отобравъ у нихъ въ казну населенный имънія. Во времена Мазепы, неистовства стяжательной братіи были въ полномъ разгарѣ. Мазепа, какъ и Хмельницкому, надобно было ладить съ духовенствомъ, для удержанія своей власти надъ народомъ. Онъ строилъ церкви; онъ закрѣпостилъ монастырямъ тяглыхъ, запретивъ имъ освобождаться посредствомъ вступленія въ козаки; онъ угощдалъ духовному чину, елико было возможно. Еслибы онъ былъ, по усыху своего замысла, вторымъ Хмельницкимъ, ему бы архіереи сочиняли силлабическія оды; но, какъ его постигла неудача, то они торжественно предали его проклятию. Стихотворецъ Климентій смотрѣлъ, какъ всѣ, на переходъ простыхъ землемѣльцевъ въ козаки и, вѣроятно, въ видѣ монастырскагоувѣщанія, помѣстилъ въ своей книжѣ сатири на мужиковъ, которымъ онъ отъ всего сердца желалъ оставаться неизмѣнно мужиками. Эта сатира — родная сестра его стихотворенію о переходѣ подсосѣдковъ съ однихъ земель на другія. Тамъ и здѣсь онъ угощаетъ сильнымъ мѣра сего, которыми въ то время были паны и монахи.

О упісуючихся въ козакій дурніхъ мужикакъ и знобу виписувати хомяцкихъ.

Тожесь, дурний мужику, барзе неуважний,
 же тілько безчестишъ чинъ козацький поважний.
Засіглесь тогій чайну, алѣ погоржашъ:
 не бывши въ войску, южъ виступить гадашъ.
Ніхтѣ та впісувати, пітъ, не приволоїль,
 алѣ самъ ся зъ доброй волі естесъ вписаиль;
А не хочъ съ козакамъ у войско завитатъ,
 акось не хотіль предъ тимъ тагости отбувать.
Прѣто березовимъ піромъ виписувати тя трѣба,
 и худобу, кгди маешъ, на ратушъ взять потреба,

⁽¹⁾ Этотъ драгоценный документъ сообщепъ мнѣ, вмѣстѣ со многими другими, ревностнымъ собирателемъ старинныхъ украинскихъ актовъ Н. М. Бѣлоzemскимъ, который собственноручно скопировалъ для себя такъ называемую *Книгу копіальную царскихъ Грамотъ и Універсаловъ гетманскихъ*, хранившуюся въ библиотекѣ Черниговской семинарии, подъ № 35. Въ этой копіальной книжѣ окружное посланіе архієпископа Максимовича помѣщено на листахъ 121 и 122.

Абі есп, яково козацтво, памяталь
и другимъ мужикамъ такъ чинити заказалъ.
Отб жъ, кгдися не втопїлся напрѣдъ где у воду,
приймі жъ козацкую, Хорбакъ, нагороду,
бись не запомнілъ тої речи ажъ до смрти,
покуясь ся обвісншъ, чи тежъ судиться вчѣрти.

Ненавистью и презрѣніемъ дышутъ эти стихи. Католический и уніатскій попъ временъ *рухны* не могъ бы обращаться къ простолюдину съ болѣшимъ ожесточеніемъ. Польское владычество, основанное на пощертованіи многочисленнѣйшимъ классомъ народа въ пользу малочисленнаго, положило неизгладимую печать на всѣхъ Українцахъ, которые имѣли притязаніе на какое-либо первенство. Внѣшнее дѣйствіе заразы устранило было кровопролитною борьбою, но внутри она осталась глубоко и продолжала дѣйствовать тѣмъ съ большою силой, что народъ не видѣлъ, въ чёмъ, какъ и даже отъ чего искать ему спасенія. Чтобы докончить образъ тогдашняго монаха, представляю рядъ высокъ изъ книгъ стихотворца Климентія.

О волочащихся чернцахъ и чернїцахъ, по містахъ, по школахъ и по корченихъ дворахъ.

Многие волоцюги зъ гульташства биваютъ,
особно чернці и чернїци такожъ ся пробігаютъ.
Не хотять въ монастирѣхъ послушаній міти
и, вѣдугъ⁽¹⁾ своего спасенія, терпіти,
Да повістя иниї къ бісу по своїй волі,
шукайчи, на згібель собі, своявбії.
А своявбія добра, да не пожитѣна,
зъ котрої ся раждаєть згібель доконечна,
А особліве тежъ чернці и чернїци оні погубляєть,
а світского также, вімъ, не направляєть.

— — —
Да туда жъ и чернѣць інїй вандровни шалєть
И людес до згоршено свіцкихъ привождаєть.

— — —
Такому ве потрѣба милостиню давасть,
алѣ всюда гбди есть кпїми частоватъ.

Слово *кпїми* написано прописными буквами. По видимому, это языкъ строгаго анахорета. Но у Климентія строгость идетъ обѣ руку съ пополненіемъ ко грѣху, который онъ сочтутъ совершать какъ мож-

(1) По, сообразно съ чѣмъ.

но болѣе тайно, вовсе не упоминая о внутреннемъ судѣ совѣсти и все отсточивая на послѣднюю, загробную расправу, какъ видно, по пословицѣ: *семь бѣдъ, а одинъ отвѣтъ*.

Кто бо захочетъ часомъ что-кѣльвеkъ згriшити,
долженъ ишъло одѣ людскіхъ очей хоронити;
Бо мбвять: «Хочъ відаются, да нехай не відять», —
и такъ грішникомъ люде не бѣрзо обрѣдятъ.
Шублічній бо гріхъ душі тяжчайшии биваєть,
и Богъ за шублічній гріхъ горшъ праue караєть.
И что схочешъ сотворить велика и мала,
утрісь и запрісь, жебъ сичъ и сова не знала.
И співають засы: «Хмізомъ, нізомъ пудъ вербами»,
жебі жадине люде нігди не узнали.

Развратиѣ этой морали едва ли можно гдѣ-либо высидѣть. Она убиваетъ самыя главныя побужденія, которыми душа человѣческая движется къ совершенству. Іезуиты охотно принятии бы почтенійшаго отца Климентій въ свой орденъ. Если онъ и проповѣдуетъ что-нибудь доброе, не вѣрьте ему: это дѣлается у него механически; это его ремесло, а не призваніе. За такую проповѣдь людя его хвалить и награждаются. Но еслибы другіе люди хвалили и награждали за противоположное, то онъ готовъ былъ бы служить имъ и въ обратномъ направленіи. Это монахъ того закала, что и знаменитый Мелетій Смотрицкій, который ораторствовалъ сперва въ пользу, а потомъ противъ православія, и въ послѣдней своей роли превзошелъ самъ себя.

Продолжаю выписки о волочащихъ черницахъ.

И будеть інши чернецъ чрезъ весь вікъ ся волочить,
а трафляется тому въ шкблі ся и скончить,
Абб де наїле луснетъ у корчбнномъ дому;
то ужѣ и не знашъ, що чинити тому.
Можеть нерозсудной той шпнкарці напити,
а що горшъ — и комедій якіхъ начинити (¹).

— — —
Не хбчеть у монастиру той жительствовати
и стаrшому и братіи ся повиновати,
Да, злий рабъ, яко гультай, завше волочится,
а въ монастиру нігде ему жить не хбчется,
Былеби по городахъ людѧчи очи порбъ.
Бодай тилько егб катъ самбго испорбъ!

— — —
Ео, напрѣдъ згнення, онъ монастирі осуждається,
же мбвить: «Жадиний мене пгуменъ не приймається.

(¹) Сирѣчъ, по предмету безбрачія иноческаго.

Мұшу ся волочити по тоей певблі.«

А то лжетъ, біле бъ ему нашаліться довблі.

И зась брёшеть, же мовитъ: «Нігде ми не приймають.«

Бываєть то и пра́вда, же нецибти⁽¹⁾ егб знаютъ.

Бо що отъ шибеницъ котрие втікають,

и тиे въ монастрихъ часомъ ся свобождаяютъ.

Есть же то пра́вда, якъ не едной матері діти:

йній хоچь страпствуетъ, да статокъ будеть міти.

Не победеть таковий где въ корчмѣ почовати,

але до свяще́нника можеть ся впрохати,

Абб хоچь и до простихъ та́же людій честнихъ,

а не до корчменихъ котрихъ домовъ безчестнихъ.

И азъ, пішущій се, тожъ негдись провандровался,

любъ въ далекіе краї, да зле не блукался,

И виная беззазорно стала въ монастиръ поспішатъ,

и въ немъ по давному, зъ ласки Божої и старшихъ, пре-
бувасть.

Эти стихи писаны на 40-мъ листкѣ, и все, что имъ предшествуетъ, наполнено большею частію благочестивыми общими мѣстами; но далѣ въ рукописи авторъ поразгулялся и часто отъ строгой морали переходить не точію къ разрѣшенію вина и елея, но и къ потворству нѣкоторымъ инымъ пополновеніямъ. На листкѣ 61-мъ, онъ говоритъ, что его обуреваетъ четверочисленная скорбь человѣческая: грѣхъ, немощь, нищета и озлобленіе. Судя по характеру его жизни, выразившейся во всей книжѣ, надобно понимать это такимъ образомъ: что онъ часто страдалъ отъ раскаянія въ содѣянныхъ грѣхахъ, потому мучился немощью воздержаться отъ новыхъ, а какъ видно, что въ монастырѣ ему ужиться было трудно, при его страстной натурѣ и, по всей вѣроятности, при нѣвоздержаніи въ словахъ, то его естественно постигала нищета и вслѣдъ за тѣмъ—озлобленіе. О раздражительности его отъ непріятныхъ столкновеній съ дѣйствительностію можно судить по двумъ филиппикамъ противъ собакъ, которые надотдали ему во время странствованій въ нищетѣ и производили въ немъ озлобленіе наче монастырскаго.

*Слово 1-ое о псахъ, або тежъ о собакахъ, и о людехъ, любящихъ ихъ и вельми въ нихъ ся кохáющихъ и въ тихъ бес-
тіяхъ нечистыхъ ажъ души свои полагающихъ.*

Хто въ псахъ кохается, самъ ему ся равнитетъ⁽²⁾:

жаденъ невозлюбивший ихъ тобе призпаетъ.

(1) Проказы, дурные дѣла.

(2) Это писано уже на листкѣ 148.

И не токмо таковій псевді есть подобенъ,
але і яху той, або дімому надобенъ;
Кідже дімопи, въ постасі⁽¹⁾ псевді, къ святимъ хождаше,
котріє пхъ любили прѣждѣ, тихъ прельщаše
Зію; стужающимъ імъ пакости твораху
и вся помишаенія злай напошаху.
Тимъ вірнішт не достичь тихъ бестій любити,
но добрбъ, гдї бъ мбщно и зъ світа скореніти.
А что ииъ стржамп псевді себі називаєть,
лечъ⁽²⁾ не вість бідній, ижъ въ томъ вельмі ся омиляеть,
Почитайши пса паче самбго Ббга.
Ахъ, не чиніте тогб! прошу васъ для Ббга.
Же и ласку Ббжю той прочъ отгоняеть,
поневажъ всякъ за злыхъ псевді егб проклиняеть.
А такъ гріхъ есть въ бестії збйтне⁽³⁾ ся кохати
и въ ней шадю, будто въ Ббзі, полагати.
— — —
Будуть бо изъ Армени тіє часть иміти, —
не токмо опі самій, але іхъ и діти....

*Слово 2-е о псахъ и о людехъ, не любящихъ псевді и недережа-
щихъ ихъ.*

Благословенъ есть той домъ назавше отъ Ббга
и отъ людей биваеть похвала премнога, —
А яменно той, котрій въ себѣ псевді не маеть;
тогб безпрестанно самъ Богъ благословляеть.
А за что же, повідь ми, Богъ благословляеть?
за то, же всякъ человікъ егб похваляеть.
А где въ котрбомъ дому пси въ кого пробуваютъ,
тогб тамъ вшелікпе любде проклиняютъ:
«Бодай замъ», мбвати, «зъ псами нігді не било добра,
же не мбщно проминуть безъ пальци двори!»
Бо пси и потайніе часомъ въ кого буваютъ,
и — щобъ дабли побрали ихъ — любдп кусаютъ,
И пніе пакости на світі людямъ творять,
поневажъ въ розмантіяхъ речахъ иныхъ шкодять,
Яко-то: зъ вбза въ кого гдѣ-що виволокаютъ,
а въ огородахъ грядкі зъ сівбю потоптаютъ.
И для тогб бъ псевді всегда не треба держати,
же бъ благословенства Ббжого не прогоняти....

Продолжаемъ выписки о монашеской жизни, въ которыхъ всего важнѣе взглядъ автора на монастыри.

*О вступуючихъ зъ роскожей світовіхъ людей богатихъ во убо-
гое и ищущее житїе інеческое, жебъ не скорбїли и не кая-*

⁽¹⁾ Во образѣ. — ⁽²⁾ Но. — ⁽³⁾ Слишкомъ.

лися напотимъ, не призапасивши зъ потрѣбу свою имінія, сїрічъ вещѣкъ: и яденил, и питій, и трошень наипаче; гдижъ и во иноціхъ безъ имінія трудно и вѣльми пудно, паче же прѣжде богатство имущимъ.

Здається, же пробудеть ні івши, ні півшъ
богатий, въ чернѣцькое житіе вступивши,
ІІ здається, же будеть нічого не треба;
разомбрится напотимъ, ажъ всегдъ потреба!
Бо гдижъ много таковихъ богатихъ биваєть,
же інші всю худобу въ монастиръ даваєть.
Ему ся видить — будеть и тогда контентъ міть;
ажъ зза дубовихъ дверей не будеть и видитъ.
Лючай двери будуть и не дубовне, —
не будуть раствореніи тожъ и соснобвне.
Пэзь руки бідний неборакъ будеть южъ гладіти,
и не будеть тогб, що прѣжде иміль, міти.
Зачимъ богатый напрѣдъ постерегаїся
и, гді хочъ, въ чернѣчество здоровъ постригается.

О чернцахъ и охотяющихъ въ чернѣчество.

Зъ давнихъ часовъ світовий людъ то повідаєть,
же нікого чернѣчая різа не спасаєтъ.
И въ чернцахъ, если также изхочеть грішити,
то дай, Боже, жеби душі не згубити.
И біал різа такожъ не погубляеть,
бѣзъ хто добрия діла отправляеть
Только то на кождий гріхъ покута биваєть;
а не треба ей, хто не согрішаєть.
Лющ засъ въ чернѣцкомъ ткнется тежъ закону,
о котрому не свідомо свіцкому всякому;
Бо гдигь відалъ, чтоб ему въ чернцахъ будеть слухать,
нігді бы пуль пропагою не хотіть постригатъ,
ІІ, навязавши бы на ся камень, въ воду втопіль,
нѣжели бы на вічную скорбъ въ чернѣчество вступиль.
Бо правда то, же въ чернцахъ вічная неволя,
а свіцкимъ во всіхъ речахъ совершenna воля.
ІІ свіцкимъ здається той чинъ за хлібъ пшенічний,
а постригшись, познавши, дай бы и за житній,
А поневажъ свіцкій господаръ во всемъ доволенъ
въ своємъ добромъ, а чернѣцъ южъ ні въ чомъ не воленъ.
ІІ чернѣчество не толькъ младихъ въ чинъ свой вводить,
але часомъ мудрихъ и старіхъ въ той завбдить.
Прѣто, всі світовіе ліоде, кайтесь на насъ (¹):

(¹) Т. е. глядя на наше положеніе, берегитесь, чтобы не очутиться въ немъ. Выраженіе народное. Въ пѣснѣ, соблазненная и обманутая девушка говоритъ:

Онъ хто у бору,
Чуйте новину;
А хто у селі,
Кайтесь на мені.

прошу якъ пайпокобрній о томъ ділі всіхъ васъ.

Пішеть же о томъ чину совершень дознáвецъ
п наль всіхъ въ немъ страда́льцевъ біднішшай страда́лецъ.

Сміючп мбвіть, же хочъ хто бувъ своєвльникъ,
а якъ всту́пть въ чери́цство, то буде́ть невольникъ.
И зъ басу́рмáнскихъ неволь свободни бива́ютъ,
а зъ чери́цства до смéрти не освобожа́ютъ.
Тілько жъ, гді хбчеть, пехáй здравъ въ чинъ той вступа́єтъ:
охбчого не ви́ять, — Богъ нехáй помага́етъ.
Я о томъ ділі ему не перебиваю,
лечъ, відичи воздéржность егб, поражаю.
А невоздéржихъ могу отъ тога впиняти
и, якъ мбщно, до тога пхъ не допуща́ти....

*О інагомлюючихъ, яко повідає: інокомъ нетрёбі жаднихъ міти
стяжаній.*

Бýло нéгдись черицамъ ні щб не падобно,
а теперъ все потрёба та́кожде подобно,
Bo и черицеві та́кже хбчется що мітп;
хоча́й то и не якона вт негб п не діти,
Еднáкъ и черицу встідно гблому ходітп,
тілько, якъ нітъ нічого, мусіть хочъ просіти;
Bo червіцбю гблыхъ зовутъ опіаками большъ,
абб и нецнот.лівимп, — то єщé и найгбршъ.
Мбвіть, же не дармо той пічбго не маєть;
а бідному нігде взя́ть, — опь тогб не знаєть;
Кгднжъ въ монастиряхъ не вéльми ча́сто дава́ютъ
одéжу; а запáснне лішней не мають.
Убогие чериці хочъ бблшней п працю́ть,
тілько жъ вбогихъ п тамъ не бárзо шану́ютъ.
А мा�ючихъ, якъ п ви́реть, лішней помпна́ютъ;
а нішетипхъ въ скорбі часъ п запомпна́ютъ.
П якъ свіцкимъ не добро на світі голишамъ,
такъ же то п черицамъ сиротамъ, побідашамъ.
П гблыхъ п пришéльцовъ часомъ не прийма́ютъ;
хочъ бп п ремéспикъ бувъ, прочъ вспла́яютъ.
Итакъ, мілп Боже, всімъ убогимъ не добрб,
а котрій много всіго мітъ, тому́ добрб.
П блаженъ п преблаженъ той въ тенéрешині вікъ,
хто мітъ чого-кóльвеkъ довбльно человікъ.
(Бо п въ лéкціяхъ пíшуть: »Хто богатъ, той всімъ братъ;
а хто пічбго не маєть, тогб ніхто не знаєть«)....

За этимъ слѣдуетъ характеризующее монастырскую жизнь заглавіе:
*О іноціхъ (насъ южъ) послідніхъ (т. е. омощастырской черни), тер-
плящихъ безвінній и повінній премноїл зілó напасті и скроби, и*

іоненія, и охлестання и пависті, и всіческії озлобленія. Но стихотворение на эту тему состоитъ изъ общихъ мѣстъ, несочущихъ выписки.

О безженихомъ житії іноческомъ.

Свободъ йонокъ отъ женій и дітей, повідаєсть,
однакъ пужда, же своїй господійні не маєть;
А хочь и всігд также йонп можеть міть,
а въ той речи едно то мусіть терпіть.
А що мовять: »Не жоні и не дітамъ збрратися;
а єсліби мівъ жону, такожъ би могъ зправляти.
Ліб женітися законъ той не повеліаєть,
тілько безъ поміщиці самъ-єдип пребиваєть.
Міючий жону, той ся и въ скорбехъ утішаєть,
а чериця бідного Богъ тілько нехай утішаєть.

Слѣдующіе стихи даютъ понятіе о томъ, какъ тогдашній монахъ понималъ уединеніе. Братія его были просто человѣконенавидцы, такъ что, лишь только собиралось ихъ нѣсколько человѣкъ, тотчасъ обнаруживаясь вся сухость ихъ душъ и, вслѣдствіе того, антипатія другъ къ другу, на мѣсто того, что испытываютъ люди, ясно понимающіе даръ Божій — жизнь. Мы ищемъ общества себѣ подобныхъ, и лучшіе свои часы проводимъ въ симпатичныхъ къ нему отношеніяхъ. Климентій и его братія, напротивъ, сойдясь въ одну келью, не могли не царапать по сердцу другъ друга, и потомъ предавались уединенію, для исцѣленія ранъ своихъ. Онъ говоритьъ:

Каждий йонокъ возможеть тебе ціле признати,
же наедині не таکъ скрбно пребивати;
А где въ келії собръ великий пробуваєть,
тамъ ненависть п враждѣ часто ся украдаєть.

Даже вдвое не могъ тогдашній монахъ ужиться въ кельѣ, потому что, по понятіямъ Климентія, иноческая жизнь требовала тайны, а со-живитель —

Будеть, вімъ, другого во всемъ осуждати,
и лбжно злими ділами тогд обношати,
И завше въ ненависті будеть егб міти,
и отшодъ неправедно тожъ непавидти.

Размышленіямъ и воспоминаніямъ о женщинахъ посвятилъ Климентій 43 стихотворенія, чѣмъ мы относимъ также къ условію его иноческаго быта. Мысль его безпрестанно обращалась къ запретному плоду, и какъ онъ ип-

старался возвышаться надъ грѣховными поползновеніями, но слишкомъ ча-
сто увлекался воображеніемъ въ противоположную сторону. Самыя напад-
ки и обличенія его проникнуты разженою мечтою о томъ, на что человѣкъ иного быта смотрить спокойно и нравственно. Вообще, онъ о женщи-
нахъ думалъ низко и считалъ ихъ недостойными грамотности. Мечты его о
другомъ полѣ оскорбительны даже для насть, мужчинъ. Мѣры же къ ис-
правленію нравственности замужнихъ женщинъ онъ предлагаетъ самыя
варварскія. Въ сорока трехъ стихотвореніяхъ его, посвященныхъ слав-
ѣйшей половинѣ человѣческаго рода, нѣтъ никакой мягкости и ничего
подобнаго поэзіи, которою дышутъ народныя наши пѣсни. Онъ представ-
ляетъ женщину исчадіемъ діавола и богохульствуетъ самымъ возмутi-
тельнымъ образомъ, желая играть роль возвышенаго надъ міромъ мо-
ралиста. Подобныя выходки не новы между его отшавшою отъ жизни бра-
тію. Мы приведемъ только тѣ мѣста изъ его стихотвореній, которые
характеризуютъ собственно его личность.

Дáрмо, ся видпть, женскъ полъ звникъ письма учýти:
 моглá бъ цéрковъ п безъ нихъ письма обходити.
Бо тóко мужémъ даљ Богъ небезпотрёбно,
 а імъ—здаётца, якоби и непотрёбно.
Женá письменна мўжемъ простимъ погоржáеть
 и, якъ простакá, ціле тогó вивечáеть.
Овшемъ бо праве жéнамъ письмо неприлиично,
 только оно менщизнамъ потрёбно и слíчно;
А жéнамъ, якъ пýтого колеса, такъ трéба,
 а мужемъ всíкимъ всюда на все то потрёба.

Въ одномъ стихотворені Кліментій говоритъ, что женшинъ на свѣ-
тѣ вдвое больше, нежели мужчинъ, —

Едпáкъ надъ женамп Богъ даљ мужемъ верхъ міти,
 а імъ не даљ мўжескихъ речей розуміти.

Судя по совѣтамъ, какіе онъ даетъ мужьямъ касательно обращенія
съ женами, можно было бы подумать, что женщины временъ Мазепы бы-
ли вообще самой дурной нравственности. Но, на нашъ взглядъ, стихотво-
рецъ характеризуетъ тутъ свою собственную натуру, исполненную по-
дозрительности и лукавства.

Подобаєть таковий вчиніти совіть намъ,
 же пїгdi не дайти пі въ чемъ віри женамъ;
Женамъ бо зáвше лáтво такъ клáтву спoлнити,
 якъ прaгнучому часомъ водi ся напити.
Прéто, аще би мбщно, звїди зъ неба бráла,
 або тежъ предъ собою зэмлю поїдáла,

То уже да не будеть онимъ віра даниа,
хотъ бы и прекрасна она была панна.

—
П аще бы и мати, единъ тая же женя,
и презъ матерь бываетъ скорбъ и гріху вина.

Какая разница въ воззрѣніи народа на мать! Пѣсня о правдѣ и неправдѣ говоритъ:

Нема въ світі прауди, тілько рідная мати.

Другая пѣсня возводить высокое понятіе о матери почти до боготворенія:

Мати наша, мати!
Де же насть тебе взяти?
Хиба тебѣ, мати,
Да памалювати....
Намалюю матиръ
На божничку въ хаті.
На божничокъ гляну —
Матиръ испоміну;
Назадъ обернуся —
Слѣзами заліюся.

И вообще народъ высоко ставить въ жизни мать, почему и въ пѣсняхъ называетъ ее *порадницею*, или *порадонькою вірною*. Только такой человѣкъ, какъ Климентій, иссушивъ душу въ отчужденіи отъ всѣхъ живительныхъ связей съ обществомъ человѣческимъ, могъ дофини-зософствовать до такого нечестиваго взгляда на мать. Вслѣдъ за тѣмъ онъ избираетъ темою своихъ размышленій неплодіе женъ и говорить:

Повіждь мні, чому жени многи есть неплодни,
любо то и отъ мужей своихъ не свободни?

Размышеніе обѣ этомъ доставляетъ ему, такъ сказать, келейное удовольствіе, и можно себѣ представить, съ какими чувствомъ онъ написалъ: *отъ мужей своихъ кесвободны...* Въ самыхъ, по видимому, благочестивыхъ его размышленьяхъ высказывается воображеніе нечистое, и похвалы его женской непорочности дышутъ тайнымъ развратомъ. Напримеръ, въ стихотвореніи о *вдовственныхъ женахъ*:

Жпвущия въ чистоті честнія вдовици
обрѣщутся предъ Ббгомъ, якъ чистия дівици.
И судилъ бихъ надъ дівиць ихъ честнішіхъ паче,
звіща здрâвихъ и юнихъ, то есть младіхъ найпаче.
Діви бо пілбскихъ гріховъ себі не познайли,
а они и познавши, чистоту заховали.

П не дівно безъ тога старымъ вдовамъ жити,
а младымъ, трудно, мовить, безъ тога прожити.

Далѣе онъ размышляетъ о прелъщеніяхъ женскихъ и о мужескихъ пристрастіяхъ до женъ, звлаща до чуждихъ, и, пересыпая свою рѣчь готовымъ запасомъ ходячихъ душеспасительныхъ фразъ, изображаетъ неумышленно самого себя въ слѣдующихъ стихахъ:

Кто бо бываетъ до нихъ страстию побуждѣшъ,
той не скрои впять будеть отъ той свободѣнъ,
Бо изъ ума не будеть то ему сходити,
аби прельстивши могъ въ тихъ гріахъ пожити.

Но тутъ по крайней мѣрѣ мечты затворника-стихотворца прикрыты назидательнымъ тономъ; а потомъ у него идетъ стихотвореніе, рѣзко обличающее дѣйствительный строй его помысловъ.

*О терпѣніи женствѣ, како въ зими студеностей не боатся,
коїда во времѧ лютихъ прѣзовъ на рікахъ хусти перуть.*

Подобно, пекельная горячость въ женскомъ тѣлѣ:
дѣзданна о томъ прѣда въ людѣй самимъ дѣлѣ.
А котрѣе же, повіждь мнѣ, любе тогорѣ дознай?
Тыѣ, котрѣе себѣ былъ женихъ поѣли.
А кромъ понятія нѣсть ли мѣщно тогорѣ дознай?
Не увѣстъ непонѣвшій. Даць, Боже, и не знать.
А котрѣй хочъ познаѣть, той злѣ согрішаѣтъ;
великая боявимъ въ томъ дѣлѣ тайна бываетъ.
А что же то есть за тайна? не бываетъ ли явна?
Бо безжѣннихъ за то караютъ здѣвна.
А якіе же за тѣю речь карности бываютъ?
Тыѣ, же часомъ за то здорбъя умаляютъ.
О, повѣражъ такъ, и мнѣ трѣба жену поѣти,
жебѣ могъ невозбрѣнно тебѣ тайни дознай.
И Боже тебѣ свою жону попытъ поможай,
и чада побожнія отъ неї вамъ умножай.

Неволюче увлеченье свое пекельною горячностью женщинъ Клиентій выиѣщаетъ на женщинахъ же ругательствами.

И баба зъ хлопцемъ и бісъ въ єдномъ цеху ходить,
понѣважъ зъ тихъ трехъ персонъ все злѣе походить.

Потомъ дѣлается совершенно нравственнымъ стихотворцемъ и пишетъ:

*О женахъ въ корчѣнницахъ въ градіахъ, а пайпаче где въ полахъ
въ корчѣнницахъ гостинницахъ блудно живущихъ...*

Еще выше становится наша моральность, когда начинает предлагать мужьямъ душеспасительные средства къ сиюкойной и, пожалуй, счастливой супружеской жизни.

Щастлівъ той, хто жені злой ся не поддаваєть,
и що, якъ бестії, по рёбрахъ чисто даваєть.

—
Бо лішъ, мовять, желізо у воді варити,
ніже, псюю личину, жену зу учіти.
Ужé человікъ бідний такої не изучить, —
Рáзвi самъ днiвоiль, гdi зъ душбою розlучить.

Все участіе, къ какому способенъ Климентій, отдаетъ онъ сторонѣ болѣе спльної, то есть самовластно карающему мужу. Онъ обѣщаетъ ему, за претерпѣніе словъ и поступковъ ожесточенной имъ жены, царство небесное и наказываетъ ему колотить ее ежедневно. Вотъ его собственныя слова:

А теперъ, человіче, мусішъ біду терпіти
и до смрті зъ такою не будешъ добра міти:
И самъ ти нехай Господь рабіть свободити,
а жену твою алую зъ світа скоренити.
Ти же восходи тобе отъ неї пострадати
за покуту, — и будешъ въ небі царствовати.
Едкакъ жені свой злой ні въ чемъ не хиліся,
и кождий день кілемъ парить не ліїться;
А такъ певне одъ Бога прймешъ нагороду,
и полушишъ отъ муки вічної себі свободу.

Вотъ мораль, высаженная въ удаленіи отъ міра! Вотъ выводъ изъ перечитанныхъ стократно книгъ закона! Не къ такимъ ли людямъ относятся слова благаго Учителя: *вожди спльные!* Въ украинской народной поэзіи старая поколѣнія завещали новымъ инымъ нравственныи убѣжденія, но это именно потому, что учители, подобные Климентію, захватили въ кругъ своихъ нечистыхъ чарь далеко не всю массу населенія родного края. Еслибы однородная съ его виршами литература проникала всюду такъ, какъ проникаетъ п'есня, — Украинскій народъ быль бы суходой фанатикъ и темный изувѣръ, Украинскій народъ быль бы визкій матеріалистъ, прикрытый маскою безчувственного святошества. Такимъ именно является чуждый народного духа и вкуса стихотворецъ, находящій непонятное для насъ, обыкновенныхъ смертныхъ, удовольствіе перемышлять дидактику съ цинизмомъ. Напримѣръ, въ стихотвореніи: *Оженакъ близнаката рождайущихъ, сиріч по двоє дітей:*

Гдібъ котрая въ годъ по двобе рождала,
такой билá бъ отъ всіхъ козакбвъ похвала,
А хочь би по еднбому, аби кбждого рбку,
ижъ би ся запасила на тбе знарку.

Въ другомъ стихотвореніи: о оспалихъ людехъ, которые вельми твёрдо и много падъ міру и не чутко спатъ, кохаячися збитне въ сну великомъ, казалось бы, «виршописъ» долженъ держаться въ области чистаго умозрѣнія и разсуждать о вредѣ излишняго сна для тѣла и для души; но нечистое воображеніе тотчасъ рисуетъ, къ его услугамъ, соблазнительную картину:

А пудъ часъ тежъ и жоні той не встерегаеть,
котбрая житлѣмъ своймъ ошукупваеть,
Гдажъ можеть ся таковихъ женъ много знайдовать,
змежъ которихъ иная ждетъ, аби мужъ легъ спать,
А сама о зломъ ділі въ той часъ промишляеть,
и мужеві свободу вірп не схраниеть.

Зато ужъ безукоризнена мораль слѣдующихъ стиховъ:

Въ монастирѣ чулости и тебѣ бъ навчено,
яко би ти чимъ-кльвекъ удобжъ процвічено;
Бо хто въ монастирѣ утреню засипаеть,
той пудъ часъ и покаранъ зпемнбго биваеть.

Нравственность, поддерживаемая такими мѣрами, конечно должна приводить къ результатамъ, выразившимся столь осозательно въ стихахъ многострадального Клементія, который не можетъ себѣ представить цѣломудренную женщину иначе, какъ подъ строгимъ надзоромъ. Кроме страха физической кары, онъ не предполагаетъ въ женской душѣ другихъ, болѣе могущественныхъ охранъ чистой нравственности. Въ стихахъ своихъ онъ не смѣеть обвинить поголовно всѣхъ женщинъ, предоставленныхъ самими себѣ въ отсутствіе мужей; но предположеніе возможности женского свободного цѣломудрія является въ его стихахъ въ видѣ реторической фигуры, посредствомъ которой онъ, не безъ пріятнаго осклабленія, садится на своего любимаго конька, какъ напримѣръ, въ стихотвореніи: *о жёнахъ мужніхъ и бблшкъ въ домахъ своихъ безъ мужей пробувавшихъ.*

Я воображаю себѣ фігуру стихотворца-анахорета временъ Мазепы, странствующую по богатымъ весямъ и градамъ, пирогами обильнымъ, подъ гнетомъ четверочисленной скорби, яже есть: *гръхъ, немощь, нищета и озлобленіе.* Я воображаю, какъ онъ обходитъ окольными улицами дворы съ псами, которыхъ отъ всей души не терпитъ уже по

одному тому, что, при их посредствѣ, невозможно дѣлать назидавія даже и такой женѣ, которая ждетъ, аби мужъ легъ спать; какъ онъ днемъ читаетъ въ корчейныхъ домаѣ ту или другую часть своей книги, смотря по тому, какого sorta люди его слушаютъ; какъ во время уединенныхъ прогулокъ по пустыннымъ берегамъ рѣчекъ или прудовъ, дѣлаетъ онъ наблюденія надъ терпѣніемъ женствимъ и предполагаетъ въ женскомъ тѣлѣ некѣльную горячость, а вечеркомъ пробирается куда нибудь низомъ, хмизомъ, попідъ вѣрбами. Все это онъ обдѣлываетъ отлично. Ему ли не быть мастеромъ своего дѣла, когда онъ такъ убѣдительно написалъ наставленіе своимъ преемникамъ: «Когда пожелаешь иногда сдѣлать какой-нибудь грѣхъ, то старайся всѣми мѣрами укрыть его отъ людскихъ глазъ. Большое или малое сдѣлаешь прегрѣщеніе, утрійся и запрійся, жебъ сичъ и сова не знала!» Такъ онъ писалъ, такъ, вѣроятно, поступалъ и самъ. А чтобы отвратить и самое препложеніе въ мірянахъ, что онъ способенъ къ какимъ-нибудь шашнямъ, онъ преподаетъ имъ самыя строгія правила, дышащія безчувственною жестокостью и приговариваетъ:

Істинну правду я тобі повідаю,
Бомъ на світі всякихъ речі также знаю....

Сознаніе собственной опытности даетъ его рѣчахъ тонъ автократической. Онъ, по всей справедливости, называетъ глупцомъ того, кто его слушаетъ; онъ пріобрѣлъ полное на то право:

Певне, будеть кріпко Богъ тогъ карати,
же злой женій, якъ шкапи, не вмієть (на узді) держати.
Отожъ тобі, глупаче, науку даваю:
абись ребра крушаль злой жоні, поражаю.

Далѣе онъ вселяетъ въ слушателя собственную подозрительность и обрекаетъ его на вѣчныя опасенія за свою жизнь:

А ежели пораду мою занехаешь,
не минеется велика біда, — самъ дознаешь;
Бо на здоров'я твої жона твой ватуєть
и — чего не знаєшъ — смерть тобі готуєть.
Пáти и істи тобі потріви даваєсть,
а часомъ и трутисну тобі жъ зготовляєшъ.
А такъ, окаїниче, самъ напрѣдъ не кушай, —
некай жона п'єтъ першъ и ясть, — мене слухай.
А гдї бъ сама наперѣдъ скушати не міла,
то горшкомъ абб кіемъ коснісь ei тіла;
Абб цуркою скрутій ей руки и ноги,
жебъ не переліза и черезъ два пороги;

Абб, звягавши, посаді къ гарячої пеци,
щобъ присеклися бнай шатанскіе пібчи.

Воть семіная міквазіція, до которой трудно додуматься человѣку, живущему въ кругу семьи и на которую не способенъ рѣшиться тотъ, кто находится подъ вліяніемъ образа мыслей родныхъ и сосѣдей, живущихъ семействами.

Одно изъ его стихотвореній, ничтожное по содержанію, носить заглавіе, характеризующее національныи убѣждевія Українцевъ временъ Мазепы, — именно: *О іновірній єдиній персоні между мужемъ и женою, то есть (наприкладъ) кіди биваетъ часомъ мужъ Лихъ, аженя благочестивая, або женя неблагочестивая, а мужъ благочестивий, а хочай и обе благочестивие, да не єднихъ людей, сурічъ: мужъ будеть Москаль, або Литвінъ, або Бойко, або Циганъ, или тежъ за Йіїда перехристъ; или зась жоня таковихъ людей, а онъ праведивий Руснакъ, Козакъ, Українецъ породи Малороссійской.*

Изъ самого стихотворенія стоять привести только слѣдующее мѣсто:

Тбе жъ есть, гдн не єднихъ и людей породи:
не міютъ и такіи межъ собю згди;
Же то власне поросі зъ вбкомъ пробуаетъ,
а жалости и скрби що-дены прибавляетъ.
Зачимъ-то подобаетъ людемъ християнскимъ
не міть прічти къ душамъ инороднимъ и поганскимъ.

Достойно также вниманія, что, по словамъ Климентія, браки въ старинной Українѣ заключались раньше нынѣшняго. Онъ говоритъ, что вѣ-
которые родители —

. . . безврѣменно замужъ даваютъ дівіці:
въ еднацітихъ літехъ отроковіці.
А въ дванадцяти літъ синовъ оженяютъ.
— — —
А то, вімъ, въ Литві маліхъ женять, зле спрavуютъ,
що несмісленицімъ дітямъ світъ тилько завязуютъ.
Въ шестицідцятихъ літъ слушно младенца женити,
а дівіцю въ тринадцать, — йнакъ не чинітп.
И такіхъ ёщѣ бъ вводить въ тиш чинъ не подобало,
да на йнай часть до літъ слушнихъ откладало;
А слушность літъ — въ двадцать рокъ оженити сина,
отъ котораго можетъ бить въ рокъ и дитіна;
А дщеръ пристойно замужъ въ 15 літъ давати,
то можна речь — до рбку и матерью стати.

Мы представили характеристическая мѣста изъ всѣхъ стихотвореній, посвященныхъ такъ или иначе женщинамъ и нацеленныхъ, какъ обыкновенно водится у подобныхъ авторовъ, безцвѣтными пошлостями. Остается еще два, и они стоять того, чтобы помѣстить ихъ здѣсь цѣлымъ. Они исполнены пьяного комизма, въ который вдается необузданно человѣкъ, долго стѣснявшійся насильственную ролью. Въ нихъ Климентій является, такъ сказать, безъ клобука и рясы.

О женѣхъ, раждающихъ діти въ скорий часъ по принятю шлюбломъ и по браці въ кілько дній минувшихъ, а не въ рокъ.

Козацкій звѣчай тѣ-то дівіці мають,
 що заразъ по веселю и діти рожають;
Бо на світі такъ мовитъ: »Козацкому робу
 мáло когда, абб тежъ немашъ переводу.«
И добре чинять, же то въ запасомъ прихbdятъ,
 запаси бо жадно мірою не шкодать.
Где щé дёвать місяцъ на тбе труждати,
 а тоб ліпшъ въ скорий часъ припліодокъ оглядати.
И хто-кбльвецъ меїть людямъ тбе похвалати,
 которий где чоловікъ роботу поспішаєть.
Зачимъ здорови соби живітъ и пробувайте,
 и безъ ліности въ ночь и въ день въ томъ ся труждайте.

О дівіцахъ, діті рождающихъ.

Не трéба таковихъ дівъ карнотю карати,
 що стараются въ войско людей приможати;
Бо, яко здáвна людей войскамъ буде трéба,
 а теперъ, въ нашомъ віку, найпаче потрёба;
Гдiжъ немногое войско малу сїлу маеть,
 а велико вiнечъ меншихъ обращаетъ.
Зачимъ би то слушна речъ тобе похвалити;
 ато невольно свого доброго давати.
Они бідные вoйску такъ щиро прияютъ,
 а другiй невiнно за то зневажаютъ.
Прéто нехай каранни тiї то бивають,
 котрiй дітей своїхъ дурно погубляють.
Еднакъ же они держасть звѣчай той козацкий;
 хочъ добре, хочъ не добре, все то по козацкiй.
А ви, дiвки, за тбе мене похвалите,
 да кварту и другую горынки купите;
Бо я сбе написаъ, вамъ то на похвалу,
 а при васъ и козакамъ-друзямъ чиню слáву.

До сихъ поръ внимание наше было сосредоточено главнѣйшимъ образомъ на личности автора, въ которой выразился болѣе или менѣе весь

классъ людей, къ которому онъ принадлежалъ. Да же мы прослѣдимъ его рукопись по состояніямъ и ремесламъ, то есть выпишемъ все, чего нель-
зя назвать общими мѣстами, заливающими всю книгу и дѣлающими чте-
ніе ея крайне утомительнымъ. Но, разставаясь съ личностью Климентія,
какова бъ она ни была, укажемъ признаки, по которымъ мы относимъ его
твореніе ко временамъ Мазепы.

Во-первыхъ: на листкѣ 272, ог҃ь говорить, что зналъ въ Каневѣ
попа-двоеженца, которому Ясинскій благословилъ служить безпрепят-
ственно; а Вардаамъ Ясинскій былъ митрополитомъ Киевскимъ съ 1690
по 1707 годъ. Вотъ и самые стихи, въ которыхъ обѣ этомъ говорится.
Они писаны блѣдными чернилами и, вѣроятно, по смерти Ясинскаго;
иначе — онъ придалъ бы ему титульное имя.

О попадяхъ, замужъ идучихъ по смертехъ поповъ свойхъ.

И той речи мбжемъ ми вѣльми задивити,
 же невѣльно въ дрѹгїй разъ попамъ ся женити.
Хто той законъ взаконійъ, ми не знаемъ,
 только тому ся кріпко, кріпко удивляемъ.
За свищеника-вдовця отвѣтъ сотворити
 мбжеть тотъ, кто законъ сей дерзнуль положити.
Когда попъ-вдовецъ въ гріхѣ блѣдний упадети,
 ажъ и законъ давшему конче не минети.

— — —
Бодай би онъ изъ своймъ закономъ и не снілся,
 же, неразсудиши, Христу Спасу спротивиши!
Азъ, віршописъ, віділемъ двоженца прощенна
 и до служебъ Божихъ ціле пропущенна.
Въ Каневі отецъ Андрей, въ четверопрестольныхъ
 патріархъ бывшии⁽¹⁾, принесъ патентъ верховнихъ
Зъ Іерусалима, зъ Александрии и Антиохіи
 и Константинаграда письма исплохіи;
И, вѣдугъ письмъ, Ясінскій служить благословиши
 и жадною річю ні въ чемъ не спротивиши....

Во-вторыхъ: на листкѣ 273, весьма нетвердою старческою рукою,
но тѣмъ же почеркомъ, что и вся книга, написана замѣтка: *Року* ⁽²⁾
1712, мъсяца июня, числа 21, на Ивана Предитѣчи, великая
бѣрге бура великая була, котобрая церкви Божие ламала и по
дубровахъ великие сосни и б... ⁽³⁾

(¹) Т. е. который былъ у четверопрестольныхъ патріарховъ.

(²) До какой степени немощный человѣкъ писалъ эту замѣтку, видно изъ того, что вместо *року* опъ писалъ *руку*, а вместо *великие* — *векие*.

(³) Не дописаво.

Чтобъ не возвращаться болѣе къ личности автора, приведемъ кое-что изъ объяснительныхъ его стиховъ, изъ которыхъ вообще мало объясняется фактическое его положеніе.

Ужѣ що ся въ сей книзі писаю, то писаю;
хочъ трохъ и каюся, такъ ся тбѣ стаю.
А прѣдсѧжъ и бѣзъ въ ней немаю набудешъ,
якъ ся соби добудешъ и читати будешъ.

Изъ послѣднаго стиха можно заключить, что Климентій сочинялъ свою книгу для продажи. Это подтверждается слѣдующими заглавіемъ одного стихотворенія, показывающими, что въ тѣ времена существовалъ особый классъ людей, занимавшихся перепискою чужихъ и сочиненіемъ собственныхъ книгъ: *О писаряхъ рознихъ, то есть именно, що книги готовие преписуютъ, и видаютъ зъ голови якіе новиє ри-чи, и о писаряхъ тежъ градскихъ и монастырскихъ, грамоти, або зась листи пишущихъ и всякие крѣпкие правы.*

Все это стихотвореніе, какъ и многія другія, наполнено несноснѣйшимъ пустословіемъ. Выпишемъ только четыре стиха:

И часомъ ся случаетъ писати такъ труdnо,
же ажъ, не напивши горлікъ, то нудно....
И сей віршописъ маеть къ писаримъ горлівость (¹),
бо и самъ тимъ билъ, — знаетъ тую долеглівость (²).

Вѣроятно, Климентій былъ монастырскимъ писаремъ, а пожалуй и мірскимъ, до вступленія въ монашество. Вообще, это было, что называется, третій калацъ и, безъ сомнѣнія, перемѣнилъ на вѣку своею не одно званіе: иначе — онъ не зналъ бы столькихъ подробностей и обстоятельствъ, относящихся къ описаннымъ имъ разнообразнымъ ремесламъ. Онъ, кажется, и самъ придавалъ цѣну своей бывалости, потому что любить вдаваться въ номенклатуру каждого ремесла. Такъ какъ онъ не различаетъ ремесла отъ промысла, а промысла отъ состоянія, то и мы будемъ смотрѣть на тогдашній украинскій міръ его глазами. Чтобы начать съ высоты, на которую осмѣливался Климентій бросать наблюдательный взглядъ свой, приведемъ стихи его о тогдашнихъ архіереяхъ. Непонятно однокожъ, почему онъ не дерзъ выносить соръ изъ цанскихъ дворовъ, а объ архіереяхъ написать очень смѣлое обличительное стихотвореніе. Не потому ли, что книга его назначалась для мірянъ, которымъ было

(¹) Усердіe. — (²) Тягость, трудность.

опасно держать въ донахъ своихъ сатиры на предержащія свѣтскія власти? или, можетъ быть, его не поражало хищничество тогдашніхъ пановъ, столь очевидное по другимъ документамъ и даже по его собственнымъ дружелюбнымъ къ нимъ обращеніямъ? Въ сатирѣ ва архіереевъ, у Кліментія, въ заголовкѣ высказано больше, нежели въ самихъ стихахъ: *О кумовстві, що куму брати кумові не благословляють, або тежъ дочки кумині. А гди хто пересолитъ добре талрами, або чирвоними золотими архиерееві котробму, то и гріхъ прочно откладаютъ, и благословляютъ, и беззаконіе на законѣ прекладаютъ.* Иль самого текста мы вынешемъ только слѣдующіе стихи:

ІІ не тілько самому куму взять зборопають,
але єщѣ и спіомъ таїже возврапають.
А гди владикамъ бчи добре засліплють,
то обіма руками тихъ благословляють.
ІІ нехай би владики пічого не брали,
да даремпо, безъ всіхъ дачь благословляли.
Але за гріхъ собі великий почитають,
а хто подсунеть добре, и гріхъ прочно откладаютъ.

О панахъ Кліментій имѣлъ понятія самыя рабскія. Онъ не допускалъ и мысли, чтобы власть пощадала въ руки недостойныя, хотя пе-редъ его глазами властвовалъ коварѣйшій изъ проїдохъ, гетманъ Мазепа. (І) Онъ говоритьъ:

Человікъ самъ собою власті не приймаєть:
тілько ему отъ Божа посланна биваєть,
ІІ хочъ часомъ панъ який на урадъ промоваль^(*),
еднакъ найпаче самъ то Господь Богъ керовалъ^(*);
Бо всяка власть въ Божихъ рукахъ жительствуетъ,
ейже кому хочеть, гдіному дарствуетъ.

Въ стихотвореніи: *О веселості дворской и о смищениї, онъ сравниваетъ пана съ Христомъ:*

Если часомъ весель панъ, и слуги веселяться;
а єжели панъ смутень, и слуги смутаються.
Смутна жъ быва вся тварь, гди Христат распято,
поневажъ зъ світа всяку радость бліжъ отнято;

(І) О личномъ характерѣ Мазепы даетъ понятіе Пасекъ, авторъ извѣстныхъ въ польской літературѣ *Pamiętników*, на котораго Мазепа налагалъ королю и отъ котораго получалъ въ королевской пріемной пощечину. Миньше Паска о Мазепѣ тѣмъ интереснѣе, что онъ писалъ о немъ, не зная его будущности. (*Pamiętniki Jana Skrysostroma Paska. Petersb. 1860 pp. 101, 152 — 156.*)

(*) Вызывался, старался получить. — (ІІ) Управлялъ, направлялъ.

А когда та́кожде впять Христо́сь изъ мे́ртвихъ воста́ль,
тогда ибо́е ми́ру весёле дарова́ль.

Поклоня́ясь панамъ униженно, до профанаціі святыни, Климентій осмѣливается просить ихъ, въ особомъ стихотвореніі, не слушать ябедниковъ:

Що то, панобве, у васъ есть такій за звічай,
же то оскорблите слугъ своихъ надъ звічай.
А найпаче слугъ вірнихъ и южъ заслуженихъ,
и жадною мірою въ чемъ не подозрѣніхъ!
Когда же мѣрзкимъ клеветникомъ віру имаєте,
ажъ оны лгутъ, яко пси, ви и не знаєте.
Наветь какіе тимъ лагарімъ добво́дъ довожда́ти,
а собі тогб ча́су всіко розсужда́ти;
А не міли бы слушнихъ доводовъ дава́ти,
то зволійте кийми такіхъ частово́ти.

Взяточничество не могло не существовать подъ самовластнымъ и любостяжательнымъ гетманствомъ Мазепы. Въ стихотвореніі: *O убогихъ людехъ*, Климентій проронилъ два стиха о лихомицахъ:

Бо богачъ судамъ очи мздю забива́ть,
и тобю до конця бінхъ осмілія́ть.
А убогий неборакъ хочъ трохи споткнётся,—
певне побідіенному дармо не мине́тся.

Различie состояній въ тѣ времена было велико. Климентій пишеть, что убогіе люди, служа по наймамъ, часто не получали своего бѣднаго заработка. О судѣ и правѣ онъ не упоминаетъ и грозить грабителямъ только Божескими наказаніями. Что богачи тогдашніе были далеки отъ простоты въ жизни, — видно изъ описанія такъ называемыхъ ихъ шафарей (казначеевъ, дворецкихъ) и ключниковъ.

Шафарь повиненъ писать всікіе росходи,
также якіе тежъ есть и приходи.

— — —
И на сумнія панства скірби вручаются,
некай же и до пановъ шафарі щирость мають.

— — —
Якъ то відимъ, такіи трафунки биваются:
якъ лічбї не пзаються, своимъ докладаются.

Въ стихотвореніі: *O ключникахъ пановъ великихъ свіцкихъ и духовеніихъ властей*, онъ изображаетъ такимъ образомъ удаленіе пана отъ «дворскихъ слугъ».

Всікий папъ, якъ вірного слугу вподобаєть,
 то тёди великий скарбъ такому вручаєть,
 И рассказуетъ инъ панъ, же до вбогихъ міш взглядъ
 и въ своїхъ послушнстві во всемъ добръ додадъ:
 Жеби ми не о всемъ томъ въ свой чась турбовано
 и жебъ мні отъ дворескхъ слугъ не доношано,
 Же по гдности въ свой чась кому знаючи дай,
 а згbla хто бунтовникъ гордий, тому не дай.

Изъ этого видно, что дворескіе слуги во многомъ, если не во всемъ, зависѣли отъ шафаря или ключника, — и поэтому-то клеветники и ябедники, въ панскихъ дворахъ, были въ большомъ ходу. При независимости личной, право сильного до такой степени развилось въ гетьманство Мазепы. что панъ называлъ *бунтовникомъ* непокорнаго, то есть не все сносящаго подсостѣка или дворового слугу. Кліментій одобрялъ панскія мѣры для удержанія пахарей на панскихъ земляхъ; но дворовыми, видно, доставалось отъ пановъ еще больше; и потому онъ написалъ стихотвореніе: *О влâстелехъ, караючихъ людей, або и слугъ свойхъ домовихъ безъ дôвдовъ служніхъ*, въ которомъ однажъ ограничилъся увѣщаніемъ судей и не тронулъ пановъ ни единъ стихомъ. Онъ признавалъ за ними право наказывать кіями дворчанъ своихъ, какъ это мы видѣли изъ его совѣта *частовати киїми ябедниковъ*. Въ стихотвореніи: *О оскудінняхъ въ сїе вр€мѧ грошовихъ*, онъ предлагаетъ панамъ (безъ сомнѣнія, сообразно съ тогдашними нравами и обычаями) слѣдующія вѣрныя средства — заставить народъ не пренебрегать дурною монетою: 1) *шмаровати киїми* (⁽¹⁾), 2) отбирать *худобу*, 3) *мордовати* (мучить) работою въ своихъ дворахъ. Это стихотвореніе исполнено исторического интереса, и потому выпишемъ его цѣлкомъ.

Скùдно вéльм па гроши стáло въ пашемъ віку,
 же трùдно о іхъ згola пеїдзыу (⁽²⁾) человіку.
 Хотъ заробитъ, апхімъ гроши заплачаютъ,
 а и апхімъ єщё осебъ укрпвжаютъ.
 А добре все собі богачі позбрáли:
 жебъ билъ що на той світъ братъ, въ землю поскривали.
 И пеха́л же въ землю гроши скриваютъ,
 або хочъ ложкáмъ пхъ въ стрáвахъ поядаютъ,
 Тилько жебъ глáдкимъ паветь пе браковали,
 и шáфаровъ свойхъ на то не научали.

(¹) Слово *киїми*, какъ здесть, такъ и въ пѣкоторыхъ другихъ мѣстахъ, написано большими буквами.

(²) Убогому.

Людимъ вбогимъ чехи зи по чеху давають,
 а отъ илъ по осмаку въ купляхъ отбирають,
 Былеби якъ неситства свой наспитыи
 и вси шкатули презъ верхъ самий наполнити.
 Уже жъ, еслъ поближе, добрѣ наполнити,
 да припаміи поспѣльству браковать зборониите.
 Нехай по-Запорозскій бы не перебиралъ,
 да и гладкии грошии не браковали.
 Если бисте ви, власті, тихъ браковъ зборонили,
 добрѣ бисте народу кріко учинили.
 А то, на васъ гайдачи, и самій бракуютъ,
 да ненависть и скорбъ межъ собю справуютъ.
 А способъ бы вамъ такой слѹшне билъ на тое:
 гдѣ бисте клями шмаровали за тое,
 Або тежъ на худобахъ мужиковъ карали,
 и ли роботою въ дворахъ своихъ панскихъ мордовали.
 Или тежъ самій бисте престали браковать,
 и по городахъ людемъ презъ письма приказатъ;
 А иначай не ибщно вамъ браковъ скоренити,
 и самій не будете знать, що зъ тиу чпнити.

Это стихотворение гармонируетъ съ извѣстнымъ представлениемъ Мазепы о чехахъ, нарочно вычеканныхъ для Украины.

Смерть богатаго и знатнаго человѣка описана у Климентія ходячими, избитыми фразами. Замѣчено только, что съ высокимъ титуломъ властелина соединяется непремѣнно богатая на�ива:

Бо гдѣ властель, то вспоминть свой високий титулъ
 и предъ конаницемъ много зъ скарбомъ ўзрить шкатуль.

За пашами въ тогдашней Украинѣ слѣдовала, какъ вторая степень подражательной аристократіи, козаки, изъ которыхъ каждый, сдѣлавшись урядовымъ человѣкомъ, назывался уже паномъ, или, на Климентьевомъ языке, властелемъ, въ могъ, умпрая, узрѣть передъ собой икото зъ скарбомъ шкатуль. Мѣра его обогащенія зависѣла не столько отъ важности занимаемаго имъ мѣста, сколько отъ его жадности, отъ равнодушія къ подчиненнымъ и отъ умѣнья угождать болѣе сильныи людямъ⁽¹⁾. Мазепа, выигравшій такъ много во мнѣніи потомства своихъ бѣдствіями, былъ, во время своего благоденствія, верховнымъ покровителемъ и образцомъ хищничества въ Украинѣ. Онъ обогащалъ своихъ родственниковъ; онъ предоставлялъ каждому свободу обогащаться по-По-

(1) См. приложенія ко 2-му тому *Записокъ о Южной Руси*, стр. 348.

луботковски (¹); онъ штакалъ самоуправству каждого высшаго начальника съ низшимъ, каждого сотника съ простымъ козакомъ, и козака съ безоружнымъ пахаремъ (какъ это мы увидимъ позже). Поэтому люди по-сполитые были паствою вооруженнаго сословія, которое играло роль аристократіи не хуже собственно такъ называемыхъ цановъ.

Слѣдующее стихотвореніе покажетъ, какой духъ вкоренился въ гетманскихъ козакахъ относительно ихъ беззащитныхъ братій. Стихотворецъ не упоминаетъ вовсе о мѣрахъ строгости къ мародерамъ со стороны старшихъ, такъ какъ этилъ мѣръ никто и не припомялъ, считая простой пародіи за ничто. Даже и въ думѣ народной только Богъ каралъ козаковъ за жестокое обращеніе съ безсильными посселянами (²). Козаки обуздывались одной совѣстью въ своихъ непостоянствахъ. Законы для нихъ почти не существовали: ихъ собственная судьба зависѣла отъ произвола лукаваго гетмана и достойныхъ его войсковыхъ старшинъ, руководствовавшихся въ своихъ поступкахъ только эгоистическими убѣжденіями.

О козакахъ, неіоднихъ похвали, меновите о тихъ злихъ и оканиннихъ синакахъ и не-отецькихъ дітяхъ, котирне у войско подуть,

(¹) Въ упомянутой выше запискѣ Теплова, на стр. 189, сказано: «Старшины, опредѣляя пыть (простымъ людямъ) командировъ, яко бы выборомъ ихъ собственнымъ, а въ самомъ дѣлѣ единственнымъ своимъ самовольствіемъ, законы многоразличные обращаютъ во вредъ, а пользу пищущихъ правосудія — въ прихоти, содержа пчъ въ подобострастії тѣми чиновниками, которыхъ они опредѣляютъ и извергаютъ. Я здѣсь разумѣю не тѣхъ только старшины, которые у нихъ называются генеральны, но, по пчъ же нарицію, всѣхъ тѣхъ, которые во всей Малороссіи въ судахъ высшихъ и низшихъ правосудіевъ отправляютъ, которыхъ власть, каждого по своему мѣсту, почти неограничена, а взаимное соединеніе мыслей неразрывное.»

(²) См. думу о бурѣ на Черномъ морѣ, въ *Сборнику Українскихъ пѣсенъ*, князя Цертелева:

Якъ я пзъ гірода съ Ширитиша, панове, впіжайвъ,
— — —
....блізыкіхъ сусідівъ хліба й соли безневінно збавайвъ,
Діти малій, вдви старій стрѣмнямъ въ грѣди товкаў.

Въ варіантѣ, записанномъ мною отъ кобзаря Архипа Никоненка, воспоминаніе о безнаказанности вооруженнаго сословія выражено еще въ болѣе мрачныхъ краскахъ:

То ще ми, брате, не добрѣ вчиняли—
По ўлицяхъ добричи кіньми гулай,
Діти малінкі кіньми розбивали,
Кровъ хрестянську безневінно проливали....

См. еще варіантъ въ *Молор. и Червонор. пародиахъ Думахъ и Писняхъ* (Лукашевича), стр. 61.

*а людёй, на путёх идущихъ, або ідучихъ, обдираютъ, или що-
колявекъ насильствиемъ рабуючи, пакості сотворяютъ.*

Вельми тіє козаки зле собі поступають,
 же, Ідучі у військо, людей где обдирають.
Подобаю би імъ тогдя милостиню дати,
 а не такъ на ногибель имъ вічну сотворяти.
Запамяталіше то, знать, въ таковихъ злыхъ душахъ,
 же покáзывають бісу вгòдине анимуші (!).
ІІ нехай тобе собі зліє рабій бùдуть знать,
 же съ помстю своєю Христось це бùдетъ (іхъ) мишать,
ІІ воскрі таковихъ можеть викоренити,
 и память іхъ со шумомъ на-віки погубляти.

Побилютъ бо слези на вікъ отъ нихъ оскорбленихъ
 п всіхъ хочаї маю отъ нихъ озлобленіхъ,
ІІ у війска пошедши, ку домбъмъ ис возвратити,
 але бùдуть ганебно головами накладати....

Не всѣ козаки пользовались правомъ сильного; не всѣхъ осуждається и Климентій. Вообще къ козацкому сословію онъ очень благоволить и допускаетъ неистовства только въ *не-отецкихъ дѣтяхъ*, т.е. въ безродныхъ бурлакахъ, записавшихся въ козаки. Въ одномъ іѣстѣ онъ пишеть цѣлый панегирикъ козакамъ, въ которомъ говорить:

....грішить Бóгу, хто даётъ козакамъ зневагу.
Пробстий чоловікъ завше у дому пробуваєть,
 а козакъ, шедши въ військо, ввесь домъ свой оставляєть.

Зачаймъ не тілько ховашъ, Бóже, пагану давати
 козакамъ, алѣ трéба іхъ, якъ святихъ, шаповати.

Осуждая въ козакахъ желаше бытв погребаемыми въ поляхъ, на могилахъ, преимущественно передъ цвнтарями, онъ съ негодованіемъ говорить о мужикахъ, которые въ этомъ подражаютъ козакамъ:

Трέба бъ ганити подобно такимъ чловіковъ,
 же кладутся пнїе въ поляхъ зъ дáвшихъ віковъ,
Когда освяценихъ місцемъ церквишемъ взгоржаютъ,
 а на могильахъ себé клáсти шовелівають.
Хто бо подъ церковию главу покладаетъ,
 о томъ большъ церковъ Бóга о покой благаетъ.

Бо мбвти: *зде лежащихъ, а не: на моїйлі,*
 хочъ то и тихъ могильнихъ вспоминаєть по хвáлі,
Когда речеъ: *и повсюду Христианіи православнихъ,*

(!) Характеръ, духъ.

также вспоминаеть и властей козаковъ славнихъ.
 Ино въ дорбзі любъ въ войску легти и въ болі,
 же церкви немашъ; мусіть то бить по невблі;
 Атоб зъ дому нестися въ побле изволяеть,
 где вовкъ, або тежъ йиний звіръ ся похожаеть,
 А на священномъ місці не хочеть покласти,
 лечъ зъ доброй волі хбчеть отъ церкви отдалатъ.

— — —
 Звичай козацкии въ тихъ річахъ буваютъ:
 же въ поліхъ кладутся и могили висипають,
 Того райди, же въ войскахъ бивали и въ поблю,
 и зъ неприятелями на потічкахъ въ блю,
 Жебъ и по смертехъ щирость іхъ не запомниана,
 даби хвалебно людмій честними вспомнианна.
 А мужикамъ не треба въ козацку славу втручать
 да гди не пудъ церквами, то въ гумшахъ пудъ грушами по-
 кладатъ,
 Жеби жонкі іхъ гробовъ частво навіжали,
 а на місцяхъ іхъ дрѹгихъ мужиковъ привожали.
 Ужé жъ, козакі, собі ви здорови бувайте,
 а мужикамъ простили слави козацкої па поталу не попу-
 щаите.

Статья о Климентії должна, кроме своего критико-исторического обзора, служить замѣною и самой рукописи Климентія, покамѣсть не находящей себѣ издателя, а потому представимъ рядъ выписокъ о ремеслахъ, начавъ съ ремесль, ближайшихъ къ быту первенствовавшихъ тогда сословій.

*О кухмистерахъ, або тежъ о кухаряхъ, що готують на-
 намъ істи мудро, або хочъ часомъ и не мудро.*

Кухмистра, мбвять, пудъ порогомъ положити,
 єжели би голодомъ мівъ себѣ уморити.

— — —
 II трудящихся не тілько бъ себѣ не зморить,
 лечъ би не згрішилъ, гді бъ и инбго поживиль
 (Ежели при достаїкахъ мибгихъ клопотаїться,
 коло огнія, якъ муха въ укропі, вертітся).
 Панъ би за то велика гніву не положилъ,
 и Богъ би смертельна гріха не постановилъ.
 Пблугъ Письма, трудникомъ прёжде подобаетъ вкусити,
 п потомъ до столбъ панскихъ честно посити.
 II поневажъ тежъ кухмистръ въ трудахъ своихъ клопотенъ,
 треба и ему тогб жъ вворвати, жебъ не биъ голоденъ.
 Бо пудъ часъ па пулміскахъ не тілько не останеть,
 алѣ биваєтъ то, же пногдя и не стайнеть....

О докторахъ и о ціліюрикахъ.

Вельми п докторство есть потрѣбно на свѣтѣ,
 же кождый би доктора хотілъ себѣ міти;
А же о іхъ нужно, же маю іхъ бываетъ,
 кромъ велика сепаѣръ где доктора трамаєтъ.
И не толькo оскудно о докторовъ мудрихъ,
 але и о простихъ ціліюриковъ немудрихъ.

Только жь на ліченомъ не наїздиться коні:
 трафійлюсъ тихъ лікарствъ заживати и мні....

О гафаряхъ (¹).

И гафарство — честное ремесло на свѣтѣ,
 и імъ бо даљ Богъ речи мудрие уміти.
И хочъ оні в цеху у себѣ не мають,
 а шоважине штуки до церквей зробляютъ,
Яко-то: поясы, покровці и воздушки,
 а паномъ кульбаки гафтуютъ и подушки,
И до сагайдачча оздоба придаваютъ,
 и вине честные діла виробляютъ....

О золотаряхъ.

Золотаря треба бы ангелоючи равнити,
 же мбжетъ небесні сосуди зробляти;
А то въ такий цѣль тобе не пнакъ ставаєтъ,
 ижъ всікий щарозлобнишъ посудъ небо маєтъ;
Напрікладъ, якъ-то: мітря плѣ патеріци:
 тамъ бо царскі вінці, спѣптри въ Божій десниці,
И прочее мбжется все зась знайдовати,
 котрое звікло зде въ нась на землі бывати;
Меновите — вельможнихъ гетмановъ булави,
 до котрихъ потрѣба хотащимъ голови.
И йини воїсковине ділають кієнготи
 и приїчнне вбивамъ рознве приміти.
И поясы ділають срібрине мудри,
 и евангельски блаки робить премудри,
А особъ капитуламъ ділають печати,
 о котрихъ ажъ не знають, якъ рещи почати.
Также и властельські лісни (²) оздобляютъ,
 якъ імъ повеліваютъ, тако потрафляютъ.
И позлоцѣні тежъ зъ срібра робить кубки,
 и всікні до столбъ панскихъ втоожъ посудки.

(¹) Гафарь — шмуклеръ, занемающійся шитьемъ узоровъ и выдѣлкою кистей, спурковъ и т. п.

(²) Налицы.

И до болтарей святыхъ річи престольни, и многі потрбні та же церковни.
И паннамъ перстені златі изробляють, и каменныи драгіми ѿнхъ украшають.
Додаваютъ же кшталтъ и на сагайдаки, и на сагайдаки бстра и кулбаки.
И шаблі драгоценно срібромъ осажаютъ, же ажъ зраці на тихъ вельми ся удивляють.
И гузіки робять и окладаютъ ножна, и всегд неотмиви, все бо имъ возможна.
И справляють тако жъ премудрі ножі, котріхъ держатъ собі богатрі мужі.
А що есть кадланци и срібрни лахтарі, и лампи, — все то тое робять золотарі.
И до образовъ вінці, ручки и корбни.
Прийм до себей іхъ, Боже, оборони!
И що-кльвекъ на землі світъ сей потребуетъ, все то золотарь своїмъ розумомъ готуєтъ....

О довбашахъ, що въ бубни бубнятъ и о тренбачахъ, що въ трюби трюбятъ и въ сурми сурмитъ.

Довбаші воїсковій йгри отправляють, та же в тренбачі, гді въ треніби витрубллють.
И потрёба імъ обомъ братъ за брата жати, же довбашъ будеть бубнить, а тренбачъ трубити,
И йгри іхъ слухачовъ часомъ веселяють, а иногда на жалость велику взвуждають,
Гди, слышащи, міщно судь Божий памятати и архангельскую тежъ трубу вспамятати.
И до умиленія слышащихъ приводить, попéже человіку и смерть въ память ввідигъ.
А часомъ при банкетахъ весело слушаютъ, когда мірно на пирахъ шпій уживають.
А особно зась довбашъ въ раду вибудиєтъ, и въ походѣ воїсковий тое жъ сотворяєтъ.
И по побідахъ та же зъ бубни, витрубллють, коли южъ воїска собі триумфъ составляють.
И предъ врати бубнить, трюбятъ панівъ вельможнихъ и въ Запорозькі Січи воїскъ слáвнихъ и побожнихъ.
Бубнить въ Січи у вечоръ, воїску ва похвалу и рапо, гді въ то время и Богу твоять хвалу.
Прето и воїсковимъ музикамъ добре приїдемъ и, яко честнихъ воїскъ слугъ, щиро похвалимъ.

О музикахъ, меновите о цимбалістахъ и скрипникахъ.

Весёлое ремесло музикство, повідають, же йграми своїми смутнихъ пудвеселяють,
А весёлие паче веселими бивають, когда музики въ скрипку и въ цимбалі играють.

И честно та́кже собі на світі пробувають,
 кгді жъ и самбму Богоу похвалу отдавають,
 Поневажъ, якъ інне ремесники цехъ мають,
 такъ и они, спасеть ихъ Богъ, въ цеху заставають,
 И ведугъ церковного укладу поражають,
 и до перквей Божіхъ свічи ча́сто спрывають.
 А гді бъ хто мишишъ, же лёгкимъ хлібомъ забавають,
 такій имъ хлібъ Господь дає, — нехай не подишають,
 И хліба даремного нігде не уживаютъ,
 тилько его всяке презъ працу заробляютъ.
 И прето, хто ремесла научаєть,
 таковай меншъ пристою роботою труждаєть.
 Ремесло свято діло на світі ся знайдуєть,
 котрый зъ пильвою его охботою патруєть.
 И кто ремесла своєго завише ча́сто пильнуєть,
 тому до его праці и самъ Богъ пособствуєть.
 Нехай же безъ ліности и музикіи игряють
 и весёлости молодымъ людямъ додавають.
 А найгравшия, нехай трабха и спочивають,
 да по побной клініци горілки вишивають.

Казалось бы, стихотворецъ, столь довольный, какъ Климентій, скрипачами и цимбалниками, не долженъ вооружаться и противъ дударей или волынщиковъ; но у Климентія была къ нимъ какая-то непонятная для насъ антипатія. *О дударяхъ, що въ дуди играють*, онъ пишеть такъ:

Мерзéна то ігра дудá заставаєть,
 и шуїцу всімъ грішнимъ людямъ предназначаєть (');
 Надимають бо ся, яко гбрдий дмётся,
 пбкуль ревти и густі зъ бідбо начпєтся.
 Повідають, же та ігра нечестіва,
 лечь, гді не отъ Бога, то отніодъ злочестіва.
 А гді начніуть дударі дуди падимати,
 въ той чась шпетне, же губи стануть отдимати.
 А пжъ не отъ Християнъ праве явилася на світъ,
 не годило бъ ся єй Християномъ иміть.
 И не тилько дудъ, але хочь бы и ігръ жадніхъ,
 бо будать блудную мысль въ человіzechъ жадніхъ.
 Мобщно бъ и безъ ігръ въ слáву Бога повеселіть,
 а всі душеврédливе йгри искореніть.
 Рáзві воїннихъ ігръ, що звікли въ войскахъ держасть,
 котрими въ вішахъ на брань и на триумфъ гласасть.
 За вояковіе йгри гріхъ не положено
 въ кнігахъ, але и по сей день не отречено.
 Могутъ ихъ вояскá по день послідній тримати
 и къ звичайнімъ потрібамъ бнихъ уживати.

(') Т. е. осужденіе на Страшномъ Судѣ.

И безгрешно есть въ трёхъ и въ доміхъ трубити,
звѣща въ великихъ властей, и въ котій бити,
И зъ огненнихъ оружий часомъ випалити,
абб тежъ, простійше мовлячи, стріліти.
И, на хвалу Христобу, и днесъ заживають,
поневажъ въ Велікъ-день на радость стріліютъ.
Вспоминайочи триумфъ Христовъ, всегда що-робку,
и, на умільность душамъ, чинить то знарбку,
И на Богоявленскій праздникъ таکожъ стріліютъ,
очищёние отъ гріхъ миру извіщають.
А корчёмине йгри похвали не годни,
бо тилько своювльникъ людемъ опі вгодни.
А барзій дуда, здâвна подбно проклита,
щобъ отъ благословеннихъ онâ билâ отнята!
Проклатору рбду ю тримати подобаетъ,
которий Христâ Ббга во віки не знаєтъ.
И бодаш загінула дуда на всі віки,
жебъ большъ не видали ю вірнне человіки!
И научившися людемъ въ неї играти
трёба за тебе кріпко отъ сердца кайти;
А ей до всіхъ дâбловъ у вбду вточити,
абб огнімъ велікимъ у гною спалити....

Точно такъ возрастаетъ онъ и противъ танцевъ. Видно, оба эти стихотворенія писаны были въ монастыре, посѧ прогулокъ наизомъ, жмізомъ, попідъ вѣrbами. Сравнивъ танцовъ съ древнею Иродіадою, онъ продолжаетъ:

И теперъ танцовъ много на світі биваєтъ,
каждий человікъ прауду на тебе признаєтъ,
Яко-то: на йгрицахъ и на тихъ позбрахъ,
и по корчёминхъ везді своювльникъ дворахъ;
И па весілляхъ брачнвхъ таکже танци бивають,
и многовертикимъ плясаниемъ Ббгу згрішають.
Мошно бъ браку законну обійті и безъ того,
именно безъ плясания проклатора....

О сідлярахъ, або тежъ о кульбачникахъ, що кульбаки робяте.

Добре то вигадано кульбаки робити,
жебъ, іздачі хто вѣрхи, па такъ ся могъ збити.
И честине то річи кульбаки, и важине,
бо іздатъ особи високоповажніе....

О шабельникâхъ не могъ Климентій ничего больше сказать въ цѣломъ стихотвореніи, какъ: что они *премудріє шаблі изробляють* и что маляры изображаютъ съ именемъ святыхъ.

O сагайдачникахъ, що сагайдаки (або тежъ по-простій мовлячи) луки робятъ козацкие.

И сагайдачники, що луки изрываютъ,
также, знаю, козакамъ потребни бываютъ,
Бо кгднжъ до стрѣльи и луковъ особно потребна,
а татиуѣ и самъ мбжеть здѣлать, якъ треба.
А що самиѣ, мовлю, бине-то луки
учбине мастеробве робятъ ремесники,
Бо козаку и лукъ — привычелъ, або кляйнотъ,
абб тежъ, вімъ, козацка оздоба и причібть....

O стрільникакъ, що стріли козацкие робятъ и о козакахъ по-хвальнное.

И стрільники козакамъ потребни бываютъ,
поневажъ до воинихъ справъ стріли зробляютъ;
Бо и стрілью мбщно таїже поразити
и якъ огненою стрільбою умертвїти.
И дівная річъ стріли, гдї пхъ витягають
вгбору: и високо такъ нічимъ не досягають.
Же котбрні знайдется козакъ здорвихъ рукъ,
то такий кріпко мбщно и добре тагнетъ лукъ,
Же ажъ мбжеть на версту воздухъ зачепити
и хмурі воздушнє стрілью пробити.
И то по правдї тому тако бйтъ мжно,
когда и блїб на світі тбе-то не лжно,
Ижъ нігдись стріла, вгбору козакомъ пущенна
суха, а зъ висоты въ долъ мбдра возвращена.
Знать то, же скрозь доаждевну хмуру стріла проїшла,
только що щось облаковъ пебесинъ не дойшла.
Былъ то на Сівері, въ писця сего віку,
при людехъ многихъ, а не при едномъ человіку.
И тогда жъ хмурі частка на землю пшиала,
величествомъ, яко чоловічая глава,
Въ подобні леда, и тамъ же и изтаяла,
и водюю світлою на землї зостаяла.
Прето дивоватнися и зась стріlamъ треба,
же маю самбога не досягають пеба.
А вв., козаки, лукъ, здорбви, потягите
и зъ бгнепнихъ оружий сміле випалайте....

O солітраникакъ.

И солітраницство — якъ ремесво подобно,
же солітри па поброхъ вставично надобно.

— — —
А въ солітру великии кошти укладають,
гдї господарі себі майданъ закладають;

И великъ кріпко зав'одъ трέба на той розхдъ,
покуль ўзять соліту п изъ нея приходъ....

О пороховникâхъ.

Такожъ лôдамъ потрёбни и пороховинкі,
яко тежъ и інне всюда ремесники.
Прохъ бо потрёбенъ, гді звіреї, птиць стріляють,
и въ день Боголюбівський, гді воду освящають.

— — —
И пороховнику дай, Боже, міть пожитокъ,
и, за працу его, въ домъ великий прибйтокъ....

*О роговникâхъ, що роги козакамъ робята носяти при боку,
для держання пороховою.*

И козакамъ потрёба такоже майстеръ рóзний, —
розглядівши, трохá не ремесникъ кóждий,
А особливіше тежъ той-то и роговникъ,
яко и інші майстеръ, або зась ремесникъ;
Бо козакамъ трéба всікого привіла,
тілько не бáро трéба шéвского копілля,
А рогбвъ на порохі завше потребують,
п въ нихъ, пучий въ вóйску, порохі готовуєть.
И добрий въ козаковъ чинъ — эъ рогами ходити
въ вóйску, бо въ рогахъ побохъ не можеть змочати,
Не замокнетъ натрâвка и впять ладовнича,
а безъ бýстра пистолетъ замокнетъ и ручнича.
И роговникъ же нехай козакамъ ся прислугуєть,
п отъ нихъ похвалі и ласки заслугуєть.

*О иконописцахъ, сирічъ о малярахъ и о честномъ рукоділлі
онихъ, и о богонаїзахъ.*

Рóзние мûдрості самъ Богъ па світъ дає
пêрвого вíку, когда сей світъ и миръ создајъ;
Всіхихъ бо рукоділлі презъ Духъ Святъ научіль,
и малáрскую мûдрость тогдá жъ людемъ открýлъ,
Жебъ на чëмъ-кóльвеkъ егò тваръ изображајъ,
такожде и всіхъ святіхъ тваръ малювали.
И єщё иконы творці знайдуютъ штихарі,
и другіе чëстине жъ людє золотарі.
П котрий маларъ чисто вікъ свої провождаєть,
то чудовна отъ него икона биваєть;
А богонаїзне чудъ образки не мають,
бо тілько Богу своїмъ ремесломъ наругаютъ,
Когда жадно на иконахъ іхъ немашъ оздоби
и малáрской тежъ якби-кóльвеkъ подоби;
Але отнюдь вклепались въ тобе рукоділлі,
и великое тежъ зъ нихъ на світі безділлі,

И́ма имъ боюмъ, же малярства не дойшлъ,
же безпутное діло самі собі знайшли.
И не хбуть учітись цілого малярства,
жебъ свой вікченипе покідалъ малярства.
И до спхъ богомаэства часъ не скореплють,
бо многиє глупаки въ науку ставають,
И, научивши, начнуть по сбляхъ носити,
также п по містахъ по дворахъ пси дражнити....

О друкарахъ, що книїи друкують.

Пишу вірши друкаримъ, ремесникамъ славниъ,
котбрпе друкують книїи православниъ
людемъ; бо всімъ діло пхъ свято есть и честно,
а барзій тимъ, котрое жиютъ благочестно.
Друкують же всікне церквище обрадки
и всі християнске рбзине порядки.

Чирство же си знайдуєть бнхъ то ремесль,
але ускрутно оно вельми и тяжестно,
А особливе ногамъ, бчамъ неспокойно,
и не обрітається въ роботі покойно;
Поневажъ бо, якъ начнуть потагати праси,
ажъ на главахъ іхъ вскорі мбки стануть власи;
Зачавши бо, мусить ся до побу труждати,
ажъ разві въ поши мбгутъ назмalo поспати;
И въ великий роботі працникъ оставляють,
а тимъ часомъ спбсобы опять приготовляють.
И научиль такъ Ббгъ іхъ рйхло друковати, —
що за день, то не мбщно за рокъ преписати....

О интролігаторахъ.

Интролігаторъ книїи нбви устраєть,
а часомъ и старихъ якъ лучить оправляетъ,
И работаетъ въ церкви діло палажное
и въ домі письменнихъ принадлежное.

О папірникахъ, що папери у папірняхъ роблять.

На всікні бо річи папіровъ требуютъ,
на котбрпхъ рбзине річи записуєть,
Якъ-то: продажамъ, куплямъ память покладають
и на гонори права кріпкие ствержаютъ,
И книги тежъ рбзине пишутъ и друкують,
котріи многи літа у спратахъ вікуютъ,
И иконы на паперахъ много витискають,
и въ церквахъ и тежъ въ домахъ къ стінамъ приліпляють.

О виногради и о виноградниках.

Если въ літі труді есть въ чемъ такъ безпрестанно,
якъ коло винограду отнідь непрестанно,
П пра́вда, же бе́зпречъ си въ немъ трудъ полагаєть,
где работающій въ немъ, нітъ, не спочиваєть.

— — —
И тимъ винѣ доброго, бо, німъ до рукъ прайдеть,
а кошту въ десятеро за літо розайдеть.

— — —
Только то охбчи егô роспложајуть,
а не великий зъ негô, вімъ, пожитокъ мають....

О винникахъ, или о винокурахъ, або тежъ о горільчаникахъ, що горілки робяте у винницахъ. (По-Венгерскій ся називаєть винница — виноградний огорідъ, або тежъ левада, а по-Рускій будінокъ той винницю ся зовєте, въ котрому куряте горілку.)

И винники на світі достбіни поваги;
а не трѣба, крій Боже, давати імъ зневаги;
Потребни бо они, вімъ, трûнокъ виробляјуть,
котрого и монархи сильнине вживляјуть;
А хочъ часомъ и на зло той трûнокъ привождаєть,
єднакъ въ томъ винникъ винї жадної не маєть;
Бо гдихъ винѣ невідно, винень злий обичай,
же презъ міру хто пінетъ, а не такъ, якъ звичай....

О муро́вщицакахъ, что церкви муро́ютъ, или пола́ци муро́вание, або тежъ фортёци, замки и проч., а по-Московскій о каменищикахъ.

И теслі церкви робяте, тілько не такъ славно
для ихъ деревяное и не такъ привално.
А мурі вічностю ся здâвна називајуть,
котріхъ много и подиесь везді заставајуть,
Ведугъ прислобъ: «Хто пра́ве що муро́е,
то той тілько будінки кріпкие будо́е;
А хто-кобъвекъ деревяни виставуєть кіць,
тебе латво до гури вицідзѣ бнімъ ліць»...

О пивоварахъ.

И броварниковъ, або пивоваровъ, трѣба.

— — —
И хочъ то мовитъ: «Не томъ піво п'єть, хто варить»,
єднакъ и онъ напъбтса, гді надъ тимъ часъ трапитъ.
Не переп'єть пивоваръ господарска піва,
и не жаденъ господаръ побрить за то скрыва.

Бо не тýлько що пýва мýсімъ скoштovати,
але и медъ сittачí, тákже спробовáти....

O солодбвникахъ.

И солодбнка людъ миogий потребуєть,
котрый солодъ на пýво пзъ збожа готуєть.

И хочай тежъ и то есть великое дýво,
же больша часть въ горїлку идётъ збожа и въ пýво,
Зъ того ппвовáровъ и вáшиковъ виновыáемъ
и на-віки отъ винї бишъ визволыáемъ.
Нѣть іхъ впшъ въ борошнникахъ затратахъ,
абб зась мбюю — въ хлібнхъ на світі утратахъ.

И гдibъ на дві тихъ річи зтратъ хлібнхъ не билбъ,
ні по чомъ би брошио и збожа всіко билбъ;
И вігде би брошенъ лідамъ и дівáти;
и вищетипе такъ не моглй бъ погибáти;
И дровъ би во всіхъ крâхъ пребивало много,
ато кріпко оскúдно йнді дровъ для того.
Ужé жъ не що містъ всякъ тимъ річамъ чинити,
не мбжетъ ніхтъ по-вікъ тогб скоренити,
Жебі пївовъ и медбвъ не билбъ варено,
йжби и горїлкі эзъ світа скоренено....

O котлярахъ.

Робить бо казані, трубы, корці и лівки,
притрубники, ленники, мідні и квáрти, и кондійки,
А попросту мбвиши: що вхóтять, то врббятъ....

O іонтарахъ ито кіонти робяте.

виробляють бо гонту — церкві побивати.
И на побйття домбвъ пановъ тежъ вельможнихъ
и до простиxъ будінковъ людей проможнихъ....

O цегельникахъ.

Іхъ рукоділие иногда зароботно,
хочъ то, пра́вда, потяжко и по ча́сті клопотно.
Едуакъ же мбжетъ эзъ свою потрёбу заробити,
а заробивши грбпей, да хочъ и оженити.
А имущие жéни, тиє горшъ пропивають,
а жбни такіхъ въ домахъ хліба эзъ дітьми не мають.
Пра́вда, же и цегельникъ йнші есть острожини,
смиреппий, тýхий, лідаский и до Бóга побожний....

О вапенникахъ, що вапна палитъ сп крёйди, а часомъ и зв каминп.

Ещё едногб відравъ ремесникъ,
що вапно робить, тогб вапенникъ.

— — —
Вапно бо трёба па церквное муроўпні
и потомъ зась па потинкованні....

О садовничихъ, що сади садлть и щепятъ, для разводоев блоцкихъ древъ.

Хто хбчеть собі іовий садъ распложать,
той садовничихъ мусіть потребовать,
Жебъ бвощные древа въ землю сажацъ
и отъ тихъ же древъ до йпихъ прящепляцъ,
П жеби дрэво бжджое отребатъ
и въ веснаній часъ гноими осипатъ,
А въ літі жебъ міцъ траву пудкошати,
жебъ чисто бніб бвощи збратац....

О гончарахъ слово віршовое похвальное.

Нервій на світі гончаръ ремесникъ труждатель —
самъ Господь Богъ, Адама и Еви создатель,
Котбрин даљ людемъ всі хырості уміти
и всаку премудрость хотащимъ разуміти.
Прето мощно гончарство святимъ діломъ назватъ,
поневажъ Богъ Адама звільня зъ глыни создатъ.
П гончаремъ чловіка міцно бъ зъ глыни зробіть,
тілько не возможно зробивши, душі віпіть.
Еднакъ сосуди робить напітки виліватъ
и всакие тежъ горшки, що істн готоватъ.
Также кафельне печи вставаютъ
и розние па кафляхъ оздоби мудріютъ,
А барзій, що покощуваними називають,
где фарбами всакоя красай додаваютъ,
Именно же — міцное шмільцами кладуть квіти
и всіми премудріє полагаютъ квіти,
Ажъ би бесспречъ хотіть па тую дивитися
пічъ и грітися; до такоб мілю притулитися....

О ткачахъ и о женоахъ ихъ и о іннихъ женоахъ, ткасти имъ дающихъ.

• Межъ іннихъ ремесниковъ и ткачъ умішався
и такъ же, якъ інне, ремесникомъ назавася.
Мога бъ Россия наша и безъ нихъ прожити:
ибо въ Турскихъ странахъ матері робити.

А въ нась и жбнн тбе ремеслб отправуютъ,
и большъ таковыихъ женъ есть, що іхъ и не требууютъ;
Бо, якъ зхотатъ, зара兹ъ мбгутъ ся научити
п не бдеть основи южъ до ткачей носити.
А въ Литві всакпе жбнн ткачовъ и не знаютъ, —
разві козацкпе йпне потврство мають,
Же то йпая будеть не пряха и не ткаха,
а въ таковбй мбжетъ быти ткачеві взнаха.
А що же бдуть ткачі въ такбї собї брати,
гді не бдеть основи и поткани давати?
І ткацкие тежъ жбнн не всі хотятъ прасти,
абі бъ готувпе шткни моглі въ бёрда класти,
І часомъ отъ роботи втку не маю зостанеть,
а до того п пряки ешѣ въ кого достанеть,
Ажъ полотнбо зъ тихъ річн мбжетъ изпорядити,
да кошуль и йпихъ справъ много мбщно пожайти.
І письменніи людъ ткачі — всякъ нехай разуміеть —
же старий п молодий *Отче нашъ* въ нихъ уміеть;
А йній ремесникъ п молітви не знаеть,
и нехай же не гаиньшть ткачовъ — тое собї знаеть....

О бёрдникахъ.

Бёрдникъ не знаемъ, кому онъ билъ бы потрёбенъ,
разві тлько тпмъ ткачамъ п жонкамъ потрёбенъ,
Бо не мбжетъ ткачъ и тежъ жбника безъ бердъ ткати,
едно мусатъ бёрдника собї потребовати.
Зачимъ-то и бёрдниковъ не трёба зневажати, —
нехай зробляють берда, жеби бйло чимъ ткати!

О кравцáхъ.

Каждий ремесникъ своё начинъ не мбжетъ забрати,
а кравецъ и зъ начинами всімъ мбжетъ повандровати.
Всякъ ремесникъ кромъ вбозомъ будеть начинъ возити,
а кравецъ мбжетъ все своё за на́дру вложити,
А лбктемъ⁽¹⁾ пдучи мбжетъ ся пудпрати
п въ дорогу, где ему потреба, поспишати.
А начиние кравцеvo меновите такбе:
прасъ⁽²⁾, ибжши, наперстокъ, игблка, а не иибе....

О шевцáхъ и о честномъ ихъ ремеслі.

Поважное ремеслб и шевство зоставаеть,
гді жъ честное братство п ктіторст во зъ нихъ биваеть.
І шевци-святы, такъ ся то они называють,
и зъ своёго титулу ажъ самі ся втішають.

(¹) Родъ аршина, въ три четверти. — (²) Утюгъ.

II щирве опи есть щевці люде па світі,
 и жонп іхъ добрре, п іхъ шевскисе діти,
 Бо підн опи жадипхъ шалвірствъ не заживаютъ,
 але п ўчневъ своіхъ людзкости паучаютъ,
 II особліве розпой тежъ своїй політикі
 п зъ кнігы зразпці шевской честной грамматики.
 И копіялія зъ правіліямъ, п вся верстать іхъ славпа:
 зпаю о томъ добрае, п люде мбятае здавна.
 А якъ сядеть робітп на своеї варстаті,
 почнётъ своё всікое пачинне роскладати,
 Яко-то: копіяла, правіяла, дратніці, стрепіці,
 лопінкі, цвіашки, смольнікі, пárучкі п кравпіці,
 Такъ тежъ: стірачі, мојоткі, винітакі, тбккі п клесачкі,
 обцацкі, смбуу, восьть, віхти, кляйстра, висачкі,
 Затирадачки, кінці, гніппі, дратви, цикнáсарі п щетіни,
 шіла, черніяла, пожі, скобелькі, стругай, скбски, белехи
 и смольшінні,
 Вéтошъ, війткі, зáветі, кобіліці, хлопіці, хутра и стріхольці,
 рéмінь, вбду до сповáння, лубья, дёготь и патягачі, и
 конці.
 А якъ побідетъ до шкуръ, дубъ товчёты, шкýри пересипаеть,
 а йные шкýри у збу хýру закладаеть,
 И йные тежъ на кобіліци шерсть оббрáаеть,
 а потомъ, надівші шуствалъ и хвáртухъ, белехомъ мез-
 дру пудробляеть,
 II, пофадовáвиши, въ Бóжий часъ укладаеть въ квасъ,
 п чекаеть, пбкуль бýдетъ пересипаТЬ впять часъ,
 II на кріслі по цáрскп (?) сідить, якъ па маестаті,
 и просьти Бога, жебі на работу рано устáти.
 А уставши усунетъ лучникъ, п же мізо причемаєть,
 п лучину зъ пеньковъ смольніхъ зъ отнэмъ роскладаеть,
 А розложивши огнію, заразъ перепиваеть,
 пбти, пбкуль ажъ ся ему подобаетъ.
 Якъ перепибаочи втóмится, то шкýри стріхуєть
 и на роспускáння па чботв, кблько зъ котрой паръ вій-
 деть, готуєть.
 А потомъ, покіпувши все, побідетъ бітп збрáть
 бо потрёба козійни пзь бітою впчиняеть,
 II побідетъ до гарббокп у чбвні хитати,
 козійни п барапици хочь и гáбелькі окрашáти.
 А пахитáвши ёщ п істп захбчетъ,
 и дасть ему шевчіха, чого исхбчетъ.
 А якъ прийдетъ ему часъ п простъ рéмінь віправлять,
 стáнетъ кріпко працовáти п, якъ повісмо, той мать.
 И іздить у лугъ дýбу и побелу готовати,
 п мусіть бідпий добре на зму працовáти,

(¹) Это слово зачеркнуто другими чернилами, п виѣсто него написано сверху: по-властéльский.

А особній мусіть по матерінку и по листоць ходити,
 же ажъ и въ свято мало можеть когда зночить.
И сівши на роботі, то до полібчи не будеть спати,
 а часомъ до самого світа будеть перешпвати,
Або вонгдя роботу буде старую яку кріпакти,
 или тежъ виую хорбшую івову робити.
А якъ схочеть шевчиху побить, ни що, чимъ бить, не шукаетъ:
 если чбботъ клесуетъ, тоєю жъ клесачкою потокаетъ.
И не дай, Боже, на світі жонкамъ гіршої муси,
 якъ попасті якому часомъ шевцу у руки,
Бо шаломъ уколетъ п дратвою зважеть,
 нездороба зъ ипмъ (хочъ не зхочеть) спати не можеть⁽¹⁾....

O кожемякахъ, що ткүри вичиняютъ.

Кожемаці потреба зъ шевцемъ за брата житъ,
 а хочъ би и голову вкупі зъ ипмъ положить;
Кожемяка бо шкүри шевцу вичиняеть,
 а швецъ на чбботи іхъ людамъ поробляеть.
И шевці йине уміють шкүроп чинити,
 а кожемяки чбботъ не вміють шити.
И не вімъ, кому бъ шкүри чинити належно;
 подобно бъ, самий шевцамъ слушне прпналежно.
Або тежъ кожемякамъ п чбботи шити,
 да и шкүри за єднамъ би цехомъ чинити.
А то ремесло єдно падвое порвали:
 несаущний ніякпись ліоде чинъ подали....

O бондаряхъ.

Кгднбъ не оні, чи въ чемъ би напітковъ хранити,
 ні въ чемъ билобъ жонкамъ и воді носити.
А що обрізки шевці и кравці покидаютъ,
 а бондари обрізковъ своіхъ не викладаютъ;
Якъ-то: трісکі, котрими можемъ въ печі палити,
 также засі особливе и істн наварити.
И не будеть дрімати, же то стуки-граїки,
 а къ тому панпаче, якъ потагне табаки.
И не кохается въ сну, же робить въ ночі
 або трость, альбо круглі, или стружетъ обручі....

(1) Послѣдніе четыре стиха передѣланы изъ народной сатирической пѣсни, которая поется такъ:

Ой не дай, Боже, гіршої муси,
 якъ попадесся шевцеві въ руки:
Шаломъ уколе, дратвою зваже,
 Постеле шкүру, та и спати може,

О теслахъ, або тежъ о пілотикахъ по-Московскии, а о деницахъ по-Литовскии.

— —
И честное та́кже іхъ и чирствое ремесло,
але и працовіто онб, бо тяжестю;
Бо якъ ста́нуть буданокъ який будовати,
треба кбжому противъ сбёбе пудиймати,
И туда и сюда дёрево обергати,
и ещё шлягбю и тябель забивати....

О гвонникахъ и о комисаряхъ.

— —
Также и гарматные шту́ки отливаютъ,
которми въ приступахъ стіни добуваютъ.

— —
Также ис безпотрёбши, вімъ, и комисарі,
що робятъ до церквей сосуди и ліхтарі,
И келюхи, и звізди, и всікне кресті,
въ которыхъ часомъ случаетъ попомъ и тайни нестя;
И робятъ діскоси, ложниці и мірийци,
а для соблюдання агнцовъ и гробиці;
Также и йнполки до церквей виливаютъ,
що на всенобщихъ винб и саїй ставляютъ;
И робятъ фляшп, кубки, пулміски и збані,
тарілкі, квартп, чаши, чаркі и рострухані....

О ковалахъ.

— —
И вайчастій ковалій кбждий требовать будеть,
а якъ-кольвеckъ безъ йншихъ ремесниковъ пробудеть^(*)...

О сніцаряхъ и о слюсаряхъ.

— —
Сніцарі бо церквиці дейсусь отрізають,
а слюсарі розине тежъ шту́ки работаютъ.

— —
Розине бо мудрості слюсарь показуєть,
и сніцарь безъ числа шту́къ давнихъ виставуєть;
Прето слу́шна бъ імъ двомъ братамъ ся називаєти,
же то премудростей навікп заживати....

(*) Читатель видить, что Климентій иногда наполняетъ свои стихотворения пустословиемъ, въ которомъ идти ни одной характеристической черты описываемаго пимъ ремесла.

О мельникахъ або тежъ о пірочникахъ.

Пірочництва честни ремесла бивають,
котримъ п безъ жпивъ оні хлібъ заробляють.

— — —
Товбу́ть бо п мёлють все п пзъ руки здавають,
всакимъ лідамъ ремесломъ своїмъ угощають.

О самихъ господаряхъ, владушихъ млинами и держащихъ ихъ, и о млинахъ.

Хочъ то міппъ корчмю ся въ людей пазиваєть,
едиакъ же опъ ні въ чемъ ся корчмі не равняєть:
Мапъ — честна храмина; не жбєть въ немъ свавольность,
лечь впходить зъ него людемъ хліба довольность.
А хочъ пзъ корчмі пану биваєть пожайтокъ
и господарені корчмому ужайтокъ,
А млинъ пе едому пану догажаєть,
где на всю околичность хліба настачаєть.
Тилько жъ и млинъ — якъ кому въ щастю поведется,
то той тилько зъ него хліба не отгребется.
И хто п пзъ пашеть, мельнику ся равняєть,
и копшту своею, якъ мельникъ, не страчаєть.
А мельнику много прибрровъ въ міппъ потріба,
заліво якій речи чего не потріба:
А трéба каміння, желіза безпрестанно,
стalі, деревні, люю, — мовлю то не лгáнино,
А особливé часомъ людей — греблю гатить
п бондарей — сосуди въ млини на розміри робить.
А особній — трéбуєтъ інший п мірного,
где знаходить человека доброго и вірного.
Зачимъ здало бъ ся шкúрка за чиньбу не стає,
єднакъ хто що звіктъ держать, то не перестане....

О каменносіццахъ, що зв горю камініхъ вибивають, або тежъ виробляють млиновие до млиновъ па жолобта каміння и кресті надіробние, и деки и слупи до муровъ и до фортéцъ каменихъ.

— — —
Л камень потребнішій въ млинъ, — такъ трéба судить;
бо безъ каменя хліба не міцно сотворитъ....

О шаповалахъ и о коповалахъ.

Коноваль єдно тилько діло изправляєть,
же то копямъ и шкапамъ оправу даваєть;
А шаповаль всакие всімъ вигоди творить,
кажджъ разине потріби людемъ звіше робить,

Якъ-то: мужикамъ плететь рукавици,
 и лімци впвлюєть, що посять молодиці,
 И ёщѣ в опанчу можеть изробити,
 и кѣцу (хочь) найбльшу мудро устроити;
 А єсли часомъ зхбчеть и зпочити трбхи,
 то тогдѣ безпрестанно все вїжеть папчбхи.
 А впять якъ почнеть вовни перебивати,
 то знать-то ужѣ хбчеть зъ лукомъ мандровати;
 Бо зъ давніхъ часовъ, якъ где шаповаль мандроваль,
 не едпу на дорозі и душу пзлякаль,
 Же здалеку власне Татаре манячать,
 а шаповаль посится зъ лукомъ, якъ за друкомъ, — зблї-
 зу вбачать.
 А пришедъ до людїй, стаєть робити питати,
 жебъ где-кблъвеkъ міль собї па роботу стать.
 Якъ знайдеть добрую роботу въ доброму містї,
 ажъ зáразъ заробить золотыхъ сто або двісті....

O ратаљахъ, або тежъ о пашущихъ хлібѣ людехъ.

Надъ всі ремесла потребнійше подобно
 пахарство, же тобе всему світу вигбдно,
 Бо хотъ би хто срібрю и золото могъ робити,
 а не міючи хліба, зібта не вкусити....

O рибалкахъ и о резникахъ.

Рибалки зъ резниками противности мають:
 якъ постъ да мясници, такъ они пробуваютъ.
 Рибалка для постнихъ дній риби уловляетъ,
 а для мясныхъ дній резникъ о мясо стараетъ.

— — —
 И годіло бъ са лучшай рибалокъ поважать,
 и паче отъ резниковъ бінихъ всіхъ шановатъ,
 Клди жъ и самъ Богъ зъ рибалокъ Апостоли вчлийвъ
 и молитвенниками за всіхъ нась почшивъ.

— — —
 И рибалокъ и въ мясний часъ бльшъ потребують,
 гдї жъ найбльши часы постніе знайдують.
 Рибу и въ постъ многий народъ заживаєть,
 о въ постъ християнскій людъ мяса не вживается.
 Четвртая жъ часть на всемъ року дній скорбніхъ,
 а три части знайдують также нескорбніхъ....

O гутникахъ и о склярахъ.

Достойни и гутники великої похвали,
 гдї сосуди честине робятъ и крпштали,
 Такоже для младихъ людїй слічине зерцали,
 а состарившися южъ людемъ окуляри,

А сосуды всякие скляніе и збаній,
зъ котріхъ випивають п великие пани.
П видно напітокъ скрозвь, якъ чего, чи многого,
чи тежъ чого-кольвеъ часомъ ча немногого.
А во ѹшихъ не відять, якъ-то въ черепаніихъ,
такъ тежъ особъ не видно п у деревяніихъ,
П не видно въ ціпбівихъ, желізнихъ п въ міднихъ,
п не досмотрітсѧ особній п въ срібнихъ,
П москіжъ прозріти скрозвь, и злата не можна,
тілько презъ скляніе все видіти возможно.

— — —
Ужб жъ гутникамъ списаҳъ велику похвалу,
и оболбнникамъ хочъ маю створіхъ хвалу,
Світовіднє ўбо ділають заливи,
якъ меновите всяки оболони.
Иніе простиме ділають древінне,
а иніе мудрне и словінне....

О сітникахъ и о решетникахъ.

Мерзено здавало бъ ся то ремесло и брідко:
зъ конскихъ огнонъ сіта робить, — вспомніть гідко.

— — —
Решета да пудсітка зъ ліпкъ бивають истканни,
а у Волхъ решета въ рбменахъ пробианни....

О копающихъ колодязі глубокие, а по-лядзкий студні или по-славенскіи студенці.

— — —
И есть смілыхъ, же бъ до дна ѳска прокопаіи,
аще бъ жрода віднне імъ не прешкожаіи.
Могай бъ жыви въ тіліхъ пекла досмотріти,
п, узрівши тамъ зле, снайдній каялісь бы на світі.
А особно и тое еще уважаю,
же могай бъ и самбго дохбдити раю,
Если бъ не за србкіямъ, повідаеть, горами
и за пуйдами зъ гади, и за морскіими водами.

— — —
И признають, гдібъ праive хто до раю и до ішблъ,
то разві ся бъ насмотріль звіні, а внутръ бы не ввойшблъ,
Гдіжъ окбо оружнемъ пляменіпмъ обваровано
и пляменемъ огнепнімъ вкругъ оциркевано....

О оліїнникахъ.

И зъ працовітостю робота імъ приходить,
пбкуль готовий олій изъ гніздя виходить;
Першай бо сіма въ ступахъ толкуть и просівають,
потомъ въ течной воді місять и зхвалеваютъ,

Тожъ на скворадахъ смажать и въ гніадо вкладають,
а послѣ таранамп кління забивають,
И зачімъ витиснется якай макуха,
 а імъ отъ тарановъ ажъ запираются духа,
П покуль фури вийдуть, крішко наклонотається,
 покуль тежъ зовсімъ-провсімъ добре увильнатся....

О воскобойникахъ.

А воскобойникъ варить воскъ и закладаєть
 въ гніздо, п колбади клінне забиваєть.
Изъ гнізда въ судіну изъ сподь воскъ истікаєть,
 л на захолоду тежъ въ сосуди випаєть....

О калачникахъ.

Многое есть всімп всікіхъ віймисловъ на світі:
 калачинки не ремесники, а змісники цехъ мітв.
Ремесла іхъ міщно ся навчить за годину,
 не старихъ тілько, алѣ навчивъ би дитяну.
И самій ремесль своіхъ рідко работаютъ,
 алѣ все своїхъ бабъ робити заставляютъ,
Якъ-то: муку сіати, и місити тісто,
 и пектій, и вибрать, и продавати нестій въ місто.

— —
Когда жъ ремесло іхъ жадной трудности не маєть:
 поплітши сюда-туда тісто, въ пічъ сажаєть,
Шрето и самій дармо въ цехъ той уплеміся,
 власне якъ старецькі цехі повеліся.
Еднакъ въ старцівъ наука есть — язика ся вчити
 и якъ би милостини, або хліба просити.
Тілько жъ не трέба барзо и тихъ цеховъ зневажасть,
 бжеги будуть до церквей свічи поставлять,
Або къ працівкамъ котримъ кануни справляти
 и на церкви зъ доходовъ тихъ ся укладаць....

О токаряхъ.

— —
....ложкі виточають,
 котримп и паніве часомъ уживають;
Такъ тежъ оздобние тóчатъ и тарілкі,
 зъ которихъ ядати и пъютъ, зваривши горілки;
А особно зробляють великові ящи,
 що зпрáтуютъ въ дорбугу печёные лящі;
И въ церкві тóчатъ слупі, а малюють малірі,
 и тóчатъ до церквей баліси и ліхтарі;
И тóчатъ на жéртовнику хоробши кубки,
 що священикъ ховаетъ, потрбниши дарій, губки;
И до убогихъ церквей на престоль гробниці,
 п до монастирськихъ трацеzy тóчатъ соальниці;

И тиे виточують тёрти, що пёрець трутъ,
 и тиे макогони, що кухарки макъ мнуть;
 И тие бразкальца, що дітей забавляють,
 и веретена, що жонкі яйтки випрадають;
 И посоховъ властельскихъ много виточають,
 и тие качалки, що жонкі хустки качають;
 И овчарские тóчатъ зъ дёрева сопілки,
 и козацкие, що зъ лукбъ, витягають стрілки....

О пастухахъ, скоти и бидла (и свиніл) пасущихъ, паче же о овчаряхъ.

Алѣ еще на снідь себі бвци пудкрадаєть,
 а господаримъ речётъ, яко волкъ зъдаєть;
 А особливе маёбо изъ овέць здоєТЬ
 и господаримъ бвчимъ пакості створаєТЬ.
 А йніхъ овέць жезломъ нещадно ударяєТЬ,
 же ажъ умерщвляїться бінимъ втоЖъ сотвораєТЬ,
 И миби творить фіблі п незпличності....

— —
 а той п впгоняєТЬ зъ гнівомъ изъ ограды.
 И заблужденной овці не тщательно пішеть,
 и зъ нерадивемъ пішущи, въ сопілку свіщеть....

О кушнерахъ.

Кожи бо бвчие онъ въ квасу виробляєТЬ,
 — —
 и на зáмпле часи кожухи зробляєТЬ,
 И требующими людемъ въ грайдхъ продаваєТЬ,
 а котріє припобіть старихъ, поправляєТЬ....

Стихотвореніе: *О гребенникахъ, що гребенці зъ рогів (скотскихъ, або тежъ бидлячихъ) роблять до чесання голобвъ, состоить изъ самого безцвѣтного пустословія.*

О солникахъ, торликахъ, бурлакахъ, що солі господарские вárятъ.

Торлипкі велику працу подпімáють,
 паче коломпіцовъ, що гускі впробляють.
 Сótце бо відеръ вкінетъ на бочку соли воді,
 и, дроба въ пічъ вергая, патерпітъ біді.
 А безпрестанно трéба п не доспілати
 и, жебъ не прогоріла (скоро) сковрада, пильновати.
 Потімъ въ садовийцу соль зъ сковради впкпадаєть
 и на другий садъ вбду, пошибши, накпадаєть.

И потрёба изъ солю бочку взтрусяти
и всегб, що ведётся тамъ, польно досмотріти.
И эзъ поднимъ здорбьемъ нічего тамъ цуднімъти:
хочъ маю знemoщиетъ, мусіть варіть престати,
Плай тежъ товáрища просить допильновасть,
а самъ, пришёдши къ себі, мусіть такоже отвіячатъ.
А особно и тебе бурлакамъ вельми нудно,
же о солідную воду непомалу трудно.
Мусіть тоей же соли господарской частку отложити,
жеби, вмісто води, браги си изпіти.
А впять же — не масть тамъ женъ въ Багмуті, пікому кошуль
прасти;
— мусіть, взявши новую, носить, пбкуль зодрати.

— Тутъ же и то мовлю, же соль есть розна на світі.

Якъ-то: Запорозкая есть, Кримка и ледяника,
а не будеть зъ такю (вімъ) працею (п кобштомъ), якъ
Торянка.

Зачимъ бурлакамъ (Тобрскимъ вірши сие покладаю
и працу ихъ и пильни дозбрь похвалию....

O будникахъ, что погаша робяте.

Да и тає будники въ нашой землі буваютъ,
що погаша Туркамъ сукна фарбовать виробляютъ.
— И сихъ часъ есть бу́дищъ много, где буди бували:
давние люде бъ тебе и наїні признали.
И прислухаїся каждий, что старий мовигъ на гумъ,
а молодий нехай береть добрѣ собі на умъ⁽¹⁾....

O старцахъ.

Старецки во віки не наполнишъ сунки.
бо то діравше въ нихъ нападаются тлумки.

Есть и такіхъ много на світі знаходитьсь
лєжповоъ, котрое, въ миру хобячи, плутують.
Будеть йиний здорбіть, да не хочеть робить, —
потрёба бъ такого сімъ разъ на день кінемъ бить.

И добрѣ мовятъ: »Въ старці пугою не вгнáти,
а съ старцовъ — хочь камачемъ сталь би пудманяти«....

O ліппикахъ⁽²⁾.

Кодайл бо мудрле людямъ изробляютъ
и требующимъ биихъ здобель надавають,

⁽¹⁾ Ср. Зап. о Южн. Руси, т. I. стр. 13.

⁽²⁾ Веревочникахъ.

Именно жъ до кла́дзей на́добни глубокихъ
и до кápуроў тесамъ до перквей високихъ,
Также и до неводовъ озéрныхъ тягнёния,
когда где бываётъ южъ рабное ловлёнія,
И до многихъ річай зась водой потребуютьъ,
также и до будынковъ панскихъ, где будуютьъ.
Кодолами дёрево на гору встягаютьъ,
а йнді и поромы чрезъ ріки тягаютьъ.

— — —
Также и на́ртники, шлеі и ужіща,
котрыми припинаютъ у полахъ коніща.
Также оброті, вожкі и пуги зробляютьъ,
що коней ідуши где-кобльекъ затягаютьъ,
И до дзедароў робить вточъ шнурі на ваги....

O rудникахъ, что зв руды желиза робяты въ рудникахъ.

— — —
Бо хочь водою млати въ рудникахъ ударяютьъ,
бднакъ безъ великої працы не биваютьъ;
Гдажъ при болотахъ трέба и землю копати
да руды зъ великою пильностью искати,
А знайшедши где руду, особно копати
и, въ кошніці беручи, въ воді полоскати;
Потомъ на уголія дровъ въ дуброву рубати
и вішней хлопа въ костбръ довгий тасовати;
Напотомъ дерти різать костеръ той вкривати
и смотряти, жебъ побомъ не моглб псевати....

O римарахъ.

— — —
Шкúри бо возовіе и лійци зробляютьъ,
и хомути, и ўзи, що коней нуздаютьъ,
Такъ тежъ шбри и шлеі, и бичі на волі,
и для людей убогихъ зъ ременю жъ постолій.
И ронзини до коней панскихъ и кантарі.

— — —
И попруги до кульбакъ они жъ зась зробляютьъ,
котрыми кульбаками коней ліоде сідляютьъ;
И путь ремінне робить, и трапоги,
що злимъ проклятымъ конямъ приближать часомъ воги;
И нагайки, або тежъ капчуки сплітаютьъ,
котрыми лідзкости жогъ часомъ прицвічаютьъ.
А ёжели удастся часомъ злай прочвáра,
не наўчить такі и толстая барбáра....

O косарахъ, что сіно кослть.

— — —
И, хоть бы не радъ, мусітъ косарбъ затягати,
по пять чеховъ и по три шагі на десь давати.

А косарі-сподарі идуть къ нему съ косыти
и косить трави ввесь день и въ порану зъ росами....

O требцахъ сіннихъ.

И женащина мбжеть также сіно згromажасть,
але не мбжеть такъ, якъ музчизна, ухожасть,
Бо звичайно то діло музчизнамъ робити,
гребти сіно и копіць сіннихъ волочити,
Або тежъ у копіці и у стирти класти,
а жопкамъ разве тилько у гребеней присти.

— —
Нехай жбпи у домахъ діла расправують:
придуть. ткуть и істлі вамъ, мужикамъ, готують....

O женцахъ.

— —
Тилько, хочь била бъ імъ часомъ третяна,
але хйлячись заболить и спіна....

O мильникахъ, що мила робити, барские добрие и простие подлие.

Не знаю, по мильникахъ хто бъ ся чи зафразовалъ,
хочь би и не едінь ся на світі не обріталъ;
Бо рідко хто на світі майомъ ся вимиваєть,
але бльшеш водбу тваръ собі омиваєть....

O колесникахъ.

И колесникъ ремесникъ творить тожъ чудеса,
зробляеть бо до возовъ и панскихъ колеса,
А іменно яко-то: паномъ на ридвани,
въ котріхъ и вельможніе іздять гетмані;
И до карбцъ колісъ треба и на лектаки,
въ котріхъ славетніе тежъ іздять політаки.
Къ палубамъ и къ колісамъ и къ возамъ грабчастимъ
также колісъ потрёба, и къ тимъ драбинчастимъ....

O стадникахъ конскихъ.

И стадники тожъ людямъ вельми вигожаютъ,
же стадъ конскіхъ у поліахъ у дозбрахъ мають,
И у поліахъ при коняхъ завше и начують....

O догтарахъ и столпрахъ.

— —
Треба прауда, где зъ него⁽¹⁾ сажу сажать при друкарняхъ,
на чернила книжніе, — по-московскій при печатняхъ....

(1) Изъ смолевого, сосноваго дегтя.

О неводнічихъ, що важутъ неводы и сіті, и іншіе посудки до ловлення рибъ.

— —
А хочъ же и самъ йний риби не имаеть,
 ёжели-то способу до тбго не маеть;
То, робичи посудъ той, можеть продавати.

— —
И часомъ той посудъ и въ панбвъ бываетъ,
 который панъ озера свои собі маеть.
Такий не только посудъ той будеть держати,
 але и рыболовъ можеть затягати
Для домашнихъ пожитковъ риби уловляти,
 жебі не все посплавъ въ гіродъ куповати....

О робащихъ судна відніє великие и малые, то есть морские и річніє.

— —
А робить окренти, кораблі и гембі,
 каторги, обшивки, струги и шугалбі.
Также особно робить ліппи и байдаки,
 шкунти, дуби и ладі и човни, и плавники....

О партесахъ, и учашщихся іхъ.

— — . . . же конпонуютъ гласи для Божией хвали:
А хочъ бльшай тихъ, що готовое співаютъ,
еднакъ и тіє хвалу Богу отдаваютъ.

— — И при великихъ властехъ за співаковъ бивають,
 и за то пудъ часть людьми на світі ставаютъ.

Хочъ бы поетикъ кто быль, — не почнетъ співати;
если не вмієтъ партесь, не будеть іхъ знати, —
И не партесь только, алѣ и ирмолба,
 а партеси далеко трудній отъ ирмолба....

О костіряхъ.

— — . . . и на тебе гди хто піасті будеть міти,
 запоможется той самъ и егб діти.
Лечъ биваєть на маліп частъ то вспоможення,
 же не втрпнить, пройграєть, ажъ и обнищення.

— — гди пройгравшись нічого дать, пірста одеїають,
А часомъ отрізуаютъ усті або губи
 и ввбдасть зліє рабі злихъ рабовъ до згуби.
А подъ частъ за пірста ноги висять (¹) и щезають (²)
 и нагле зъ світа сегб па той изхождають....

(¹) Т. е. в'ышають за ножныя пальцы. — (²) Т. е. и повышенные такимъ образомъ погибають.

O свічкаряхъ, що лоевиye свічки робятъ.

— — —
 где кольвекъ лоевихъ свічъ начнуть робити,
 тамъ стануть за полверсты ажъ смрди сходити,
 А пайбэрзій, где люде въ судіпн мочають,
 а тамъ не такъ, где въ трубахъ жеїзинихъ зробляють.

— — —
 мусітъ мілгий нарбдъ свічъ куповати,
 же восковихъ пе міщно грбшай настатчати,
 Бо въ камп'я вску осмь копъ потрёбно вложити,
 а люю каменій сімъ за то міщно купити....

Представленные пами выписки о ремеслахъ, существовавшихъ въ гетманство Мазепы, показываютъ развитіе промышленности въ большей мѣрѣ на Украинѣ, противъ нашего времени. По всему видно, что существовавшее тогда, при всемъ его разореніи отъ предшествовавшихъ войнъ и татарскихъ набѣговъ, благосостояніе края съ тѣхъ поръ значительно упало. Главными причинами упадка должно, кажется, полагать введеніе въ Украину крѣпостного права, развитіе такъ называемой цивилизаціи съ ея изобрѣтенными не дома потребностями въ привилегированномъ классѣ населенія, квартированье войскъ, рекрутскіе наборы и всего болѣе — распространеніе канцелярскаго управлениія народомъ, которое съ одной стороны пріостановило всѣ свободныя отправлениія ремеселъ и промысловъ, а съ другой породило множество лицъ, добывающихъ изъ народа не производительнымъ трудомъ, а бесплоднымъ первомъ сравнительно лакомый кусокъ хлѣба. Гетманство Мазепы тоже отнюдь не было золотымъ вѣкомъ для Украины. Евреи съ своими опустошительными арендами изчезли, но ихъ система насильственнаго стяженія усвоена была гетманскимъ правительствомъ, какъ это видно, между прочимъ, и изъ стихотворенія Климентія: *O рандаряхъ.*.

П убогий чоловікъ хтіль бп рандрею бить,
 еслиби то стблько мілъ грбшай рату платити;
 Тилько, же п богатишъ не всѣкий то можетъ:
 рідко якій па тобе суму вложити зможеть;
 А хочъ пінь п богачъ есть, тогб не доступитъ
 рандарскаго уріду, ажъ большъ рати постунитъ;
 И доступивши, гді ся пощастить, хлібъ маеть,
 але посполитимъ южъ людемъ перешкажеть.
 Не вольно продавати горілки пікбуу,
 тилько то рандареві ужб едниому;
 Также п тютюну южъ пе вольно продавати,
 тилько до пегб мусяти ходити куповати;

А єсли п доботь вкуні заарендуетъ,
то и добтємъ пихтъ вже большей не шинкуеть;
А йпді въ арэнді п брага бываєть, —
хто не чувалъ съ віку, той вельми ся удивляєть.
А се жъ, мовить, якіе вигадали бадукобе?
наши не чували зъ віку сего п продкобе!
А еслибъ раидовали ешё медъ піво,
біло бъ южъ всему світу наибольшое діво....

Интересно свидѣтельство Климентія, о состоянїи лѣваго берега Днѣпра. Онъ описываетъ пустоту нашихъ рынковъ, недостатокъ промышленныхъ сношеній между жителями и безпріютность большихъ дорогъ для путешественника. Свидѣтельство его, какъ современника, имѣеть для насъ важность исторического документа.

— — —
.... по йныхъ городахъ и хліба не знайти
печённого. Мусить такъ іхать або пойті,
А не тілько, же бъ ся могъ стравою поживитъ,
да и безъ хліба пойдетъ, хочъ мусить подивитъ.
И где тамъ, где стравали гостінь⁽¹⁾ не вігожають,
а що гбршай, же и хліба не продавають.
Звічай то въ такихъ містахъ наїзбитъ⁽²⁾ непотрібний

Розній би то гость мусиль бы въ нихъ хлібъ куповати
и, якъ слішно, плаюю бнихъ не вкривжати.
Зачаймъ въ невигбоднихъ містахъ бодай не буватъ
гостінь, же новилівши мусить и поїжжати.
П, поїхавши, пих звічай не похвалити
и въ далекомъ краю похвалю не прославляти.
А то на Вкраїні тутъ (Малороссійской) не всі міста вигбодни,
же, побувавши гості, и поїдуть голбдни.
Ежели у кого есть що за харчі у возі,
то якъ-кобльекъ такому надія у Ббзі.
А въ Лядскихъ и въ Литовскихъ краяхъ продавають
хлібъ и страви, и кірчиши що шляхахъ зъ всіми вигбодами
мають,
Ажъ гостеві биваєть вщелакая вигода:
кінамъ харчі и самимъ півомъ и медомъ охолода.
А тутъ въ нась рâзві звічай той по містахъ валечнихъ,
якъ-то городахъ стојечнихъ;
А въ маломъ місті гостю не пітай поживити,
гдібъ ся замешкаль, то могъ бы душу уморити.

Въ сборникъ свой Климентій ввелъ на листкѣ 18, стихотвореніе:
О неготаїщихъ труждатися честными трудомъ, то есть о злочинѣ

(¹) Т. е. торговыми людьми. — (²) Крайне.

діяхъ. При тогдашнемъ устройствѣ Малороссіи и разнодушії гетманскаго правительства ко всему, что не касалось материальныхъ его выгодъ, разбой и воровства естественно могли совершаться по дорогамъ, въ городахъ и селахъ, безнаказанно. Климентій говорить:

.... въ сей нашій страні есть такіхъ много злоб.

— — —
А теперь пампожило всіода душъ безбожнихъ,
бо не міють карностей оть людей побожнихъ....

Не смѣя тронуть правительствовавшихъ въ гетманщинѣ лицъ, Климентій глухо говорить о драпіжцахъ, *нікогда ненасищенихъ и ни тежко о видирцахъ*, подъ которыми нельзя разумѣть одну мелкую начальственную братію, а должно разумѣть всю облеченню въ законъ правительственную тогдашнюю іерархію: иначе — не пишаль бы народъ оть грабителей, притесняющихъ его тайкомъ оть старшихъ, и не вызвалъ бы со стороны паноугодливаго стихотворца довольно энергическаго протеста въ свою пользу:

Речѣ приповість: »Волкъ, що споткáє, то зъядéє:
такъ и чоловікъ драпіжний нікому не дадé,
Тілько радъ куjo-лібо персбу лупіти,
жеби могъ якожъ-кльвекъ шкатулу набити.
Кому жъ, речемъ, подбенъ драпіжъ, токмо волку?

Далѣе онъ указываетъ на самовластіе старшинъ, не смѣя, однакожъ, явно назвать ихъ.

Кромъ ціє ся наречётъ самъ всімъ господіномъ,
кгдї жъ самъ ся постановилъ на то властеліномъ.

— — —
Прёто и міто добръ вибирать помірно,
а не згbla оскорбліять бідний людъ безмірно....

Мы исчерпали, по возможности, весь интересъ книги стихотворца Климентія, для наглядного изображенія въ наиболѣе ясномъ свѣтѣ тогдашняго времени. Общее впечатлѣніе наше таково: что Украина отпала отъ Польши не какъ здоровое гражданское общество, а какъ нація изнемогшая въ отчаянной борьбѣ и зараженная недугами, отъ которыхъ страдала сама Польша, — что новое гетманское правительство украинское,

вмѣстѣ зъ союзнымъ себѣ духовенствомъ, злоупотребляло отвоеванную ему народомъ свободу и предалось стремлѣніямъ эгоистическимъ, упустивъ изъ виду идею минувшей войны народной, — что при такомъ состояніи дѣлъ не могло существовать между гетманомъ Мазепою и Украинскимъ народомъ единства стремлений, каковы бѣ они ни были, и что съ его паденіемъ должно было неизбѣжно начаться и паденіе грѣшной гетманщины.

12 января 1859.

С. Петербургъ.

